МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Виконала: студентка ІІ курсу
групи 8.0533-з-3
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Білоконь Ольга Олексіївна
Керівник: Ткалич М.Г., д.психол.н.,
професор кафедри психології
Рецензент: Кушнір Є.О, к.психол.н.,
викладач кафедри психології

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: Соціальної педагогіки і психології
Кафедра Психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма 053 Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
к.психолог.н., доцент Н.О.Губа
«____» _____ 2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Білоконь Ользі Олексіївні

1 Тема роботи (проєкту) Психологічний контекст трансформації національної самосвідомості українців під час війни

керівник роботи Ткалич Маріанна Григорівна, докторка психологічних наук, професорка кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2 Термін подання студентом роботи

3 Вихідні дані до роботи аналіз психологічно-соціологічної літератури

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки: теоретично дослідити сутність поняття «національна самосвідомість», її структуру; розглянути теоретичні моделі, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під час екстремальних ситуацій; емпірично дослідити оцінку власної нації українцями запорізького регіону; визначити місце національної чи громадянської ідентичності в структурі ідентичностей особистості українців запорізького регіону

5 Перелік графічного матеріалу: 10 таблиць, 3 рисунка

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Ткалич М.Г., професорка		
Розділ 1	Ткалич М.Г., професорка		
Розділ 2	Ткалич М.Г., професорка		
Висновки	Ткалич М.Г., професорка		

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-травень 2024	Виконано
	Написання вступу	травень 2024	Виконано
	Робота над першим розділом	вересень 2024 р.	Виконано
	Формулювання висновків	жовтень-листопад 2024	Виконано
	Передзахист	листопад 2024	Виконано
	Нормоконтроль	листопад 2024	Виконано

Студент _____ О.О. Білоконь

Керівник роботи (проєкту) _____ М.Г. Ткалич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 71 сторінка, 10 таблиць, 3 рисунка, 50 джерел, 6 додатків.

Об’єкт дослідження – національна самосвідомість українців.

Предмет дослідження – психологічні процеси трансформації національної самосвідомості українців під час війни.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічний контекст трансформації національної самосвідомості українців під час війни.

Гіпотеза дослідження: ми припускаємо, що психологічні процеси трансформації самосвідомості українців під час війни призводять до збільшення ролі національної ідентичності в структурі Я-ідентичностей особистості.

Методи дослідження: теоретичні методи: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних дослідження; емпіричні методи: Анкета на визначення національної, етнічної та регіональної належності, запропонована А.В. Гафіатуліною; Тест Куна-Марпартланда «Хто я?», Психосемантичний метод, представлений семантичним диференціалом, розроблений О.М. Лозовою (модифікований тест Ч. Осгуда), Шкала колективної самооцінки (CSES) Р. Лухтанена та Дж. Крокера, Опитувальний «Ідеальний образ», розроблений О.М.Кобилянською.

Наукова новизна полягає у дослідженні феномена національної самоідентифікації українців під час війни та порівнянні отриманих даних із попередніми дослідженнями, що дає змогу відзначити трансформаційні зміни у національній самосвідомості і є актуальним та малодослідженим напрямком у етнопсихології.

Галузь використання: навчальні заклади різних типів (середні навчальні заклади, позашкільні, професійно-технічні та заклади вищої освіти).

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ, ЕТНІЧНА САМОСВІДОМІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ, СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ.

SUMMARY

Bilokon O.O. The Psychological Context of the Transformatin of National Self-Awarness of Ukrainians During the War.

The qualifying work consists of I Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (50 items, 6 appendixes). The qualifying work volume is 82 pages long, 65 of them – main text. The are 10 tables and 3 illustrations.

The research object: National Self-Awareness of Ukrainians.

The research subject: psychological processes of transformation of the national Self-awareness of Ukrainians during the war.

The research goal: to theoretically substantiate and empirically study the psychological context of the transformation of the national Self-awareness of Ukrainians during the war.

The research hypothesis: we assume that the psychological processes of transformation of Ukrainians' self-awareness during the war lead to an increase in the role of national identity in the structure of self-identities.

Research methods:

- Theoretical methods: theoretical and methodological analysis, classification and systematization of scientific sources, comparison and generalization of research data;

- Empirical methods: Questionnaire for determining national, ethnic and regional affiliation, proposed by A.V. Gafiatulina; Kuhn-Marpartland test “Who am I?”, Psychosemantic method represented by semantic differential, developed by O.M. Lozova (modified test by C. Osgood), Collective Self-Esteem Scale (CSES) by R. Luhtanen and J. Crocker, Questionnaire “Ideal Image” by O.Kobylianska.

The research tasks are:

- To theoretically study the essence of the concept of “national Self-awareness” and its structure.

- To consider theoretical models that explain the processes of changing self-awareness during extreme situations.
- To empirically study the assessment of their own nation by Ukrainians in the Zaporizhzhia region.
- To determine the place of national or civic identity in the structure of personal identities of Ukrainians in the Zaporizhzhia region.

Experimental basis of the study. The sample consists of 112 people who live or lived in Zaporizhzhia before the full-scale invasion of Ukraine in 2022, aged 18 to 66.

The scientific novelty lies in the study of the phenomenon of national self-awareness of Ukrainians during the war and the comparison of the data obtained with previous studies, which makes it possible to note transformational changes in national identity and is a relevant and under-researched area in ethnopsychology.

Field of application: educational institutions of various types (secondary schools, out-of-school, vocational and higher education institutions).

Chapter 1 «The theoretical analysis of the study of the psychological context of self-awareness» describes terms, methods and theoretical models that describe the essence of phenomenon of national self-awareness and its transformation due to social context.

Chapter 2 «The empirical study of the psychological context of national self-awareness of Ukrainians during the war» describes methods of the research and comparison of received results to recent data. Results of a study show transformational processes in self-awareness and increasing the role of national.

Keywords: national self-awareness, ethnic self-awareness, national identity, formation of self-awareness, structure of national self-awareness.

ЗМІСТ

ВСТУП……..9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ……12
1.1 Сутність поняття «національна самосвідомість». Аналіз підходів до визначення національної свідомості……12
1.1.1 Поняття ідентичність, свідомість, самосвідомість……...12
1.1.2 Поняття етнос та нація: спільність та відмінність……...17
1.1.3 Поняття національної та етнічної ідентичності, свідомості та самосвідомості……...21
1.2. Зміст поняття та структура «національної самосвідомості», та її зв'язок із психологією……29
1.3. Психологічні механізми трансформації самосвідомості. Розгляд теоретичних моделей, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під впливом екстремальних ситуацій……33
1.4. Вплив соціально-історичних контекстів та воєнних конфліктів на національну самосвідомість……36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ…..40
2.1. Організація та методики проведення дослідження національної самосвідомості……...41
2.2. Дослідження рівня національної, етнічної самосвідомості українців та емоційно-ціннісний компонент самосвідомості українців……44
2.3. Дослідження національної самоідентифікації у структурі соціальних ідентичностей українців, семантизації поняття «нація», моральних якостей, що характеризують національну свідомість……48
2.4. Дослідження колективної самооцінки респондентами своєї національної спільноти……57
ВИСНОВКИ……...64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..66
ДОДАТКИ……...72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Національна самоідентифікація українців, а саме, стрімкий ріст відсотку осіб, що ідентифікують себе українцями, із початку повномасштабного вторгнення на територію України в лютому 2022 року, зумовило зміни у всіх суспільних та державних процесах та перегляд світоглядних стратегій громадян, що народилися та проживають (або проживали) в Україні, мали уявлення про власну національну ідентичність. В Україні існувало і існує багато питань , що ставлять під сумнів однозначну і усвідомлену національну ідентичність громадян, наприклад: чи одна має бути державна мова чи краще б було використовувати дві мови? Яка має бути релігія і чи дотримуватись якогось віросповідання? Чи важливими є національні традиції? Жителі якого регіону є більшими українцями, а які меншими? Подібні питання є причинами конфліктів українців з початку становлення сучасної України як держави і ставлять більше питань до конкретизації факторів та контекстів, від яких залежить прояснення питання національної ідентичності громадянина. Як зазначає історик Ярослав Грицак, «ідентичність існує не сама собою…, вона є ситуативною і дискурсивною. Тобто твориться обставинами щоденного життя».

Національна самосвідомість – досить складний психологічний феномен, завдяки якому існує диференціація країн та народів, що в них проживають, а залежить диференціація від усвідомлення людей про схожість та цілісність своєї особистості із середовищем, до якого вона себе відносить і ототожнює. Саме відчуття усвідомленої приналежності та цілісності дає можливість особистості як частині соціуму підтверджувати свій вибір діями та захищати своє право бути частиною нації та право нації на існування та окремість.

Наразі процес самоідентифікації українців та демонстрація «українськості», інтерес до власної мови, культури, історії збільшується, в інформаційному просторі з’являється більше україномовного контенту, який

збільшують у соціальних мережах, українці їм пишаються і хизуються. Ці процеси відповідають моделі соціальної ідентифікації Г. Теджфела і Дж. Тернера, що говорить про те, що через групову приналежність людина реалізує базову потребу у самоповазі, а тому прагне приналежності до «хорошої» групи. А вже як приналежність задана, то – людині властиво вважати свою групу кращою. Тому складовою частиною соціальної ідентичності особи є цінність та емоційне значення того, що вона належить до соціальної групи та те, що перебування у групі дає людині.

Трансформаційні процеси у світоглядному, національному та процесу диференціації та самовизначення українців набувають помітних рис, а особливо під час війни, тому дослідження психологічних змін та трансформаційних процесів самоідентифікації українців під час війни є актуальним питанням.

Сам феномен національної самоідентифікації вивчають багато науковців з психології, соціології, політології, філософії тощо. Психологічні дослідження вивчають співвідношення етнічної та національної складової самосвідомості, сутність, структуру та функції, створення умов для розвитку української національної самоідентифікації. Але сама тема залишається такою, що потребує теоретичного та емпіричного дослідження. Зокрема зміни у ідентифікації особистості, зміні у емоційно-ціннісних компонентах самосвідомості, а відповідно і самосвідомості українців під час війни.

Питання самоідентифікації українські науковці, такі як М. Й. Боришевський, А. М. Березін, І. І. Чеснокова, Л. М. Співак, А. В. Гафіатуліна досліджували під час проголошення України окремою державою, у часи після 2014 року – року російської агресії на територію України та початку так званої «антитерористичної операції», з початком повномасштабного вторгнення процеси самоідентифікації мають іще один, активний виток, що має свої особливості.

Вивчення психологічного контексту та трансформаційних змін національної самоідентифікації українців під час війни може дати відповіді на питання уточнення та змісту таких широких понять як національна ідея,

національний характер, зміна та осучаснення загальних цінностей української нації.

Об’єкт дослідження – національна самосвідомість українців.

Предмет дослідження – психологічні процеси трансформації національної самосвідомості українців під час війни.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічний контекст трансформації національної самосвідомості українців під час війни.

Гіпотеза: Ми припускаємо, що психологічні процеси трансформації самосвідомості українців під час війни призводять до збільшення ролі національної ідентичності в структурі Я-ідентичностей особистості.

Завдання дослідження:

1. Теоретично дослідити сутність поняття «національна самосвідомість», її структуру.
2. Розглянути теоретичні моделі, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під час екстремальних ситуацій, історичних та соціальних подій.
3. Емпірично дослідити оцінку власної нації українцями запорізького регіону
4. Визначити місце національної чи громадянської ідентичності в структурі ідентичностей особистості українців запорізького регіону.

Методи дослідження:

- Теоретичні методи: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних дослідження;
- Емпіричні методи: Анкета на визначення національної, етнічної та регіональної належності, запропонована А.В. Гафіатуліною; Тест Куна-Марпартланда «Хто я?», Психосемантичний метод, представлений семантичним диференціалом, розроблений О.М. Лозовою (модифікований тест

Ч. Осгуда), Шкала колективної самооцінки (CSES) Р. Лухтанена та Дж. Крокера, Опитувальний «Ідеальний образ».

Експериментальна база дослідження. Вибірка складає 112 осіб, що проживають або проживали у м. Запоріжжя до повномасштабного вторгнення в Україну 2022 року віком від 18 до 66 років.

Наукова новизна полягає у дослідженні феномена національної самоідентифікації українців під час війни та порівнянні отриманих даних із попередніми дослідженнями, що дає змогу відзначити трансформаційні зміни у національній самосвідомості і є актуальним та малодослідженим напрямком у етнопсихології українців.

Практична значимість полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані психологами та соціологами з метою проведення подальших досліджень у даній галузі.

Структура кваліфікаційної роботи магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 50 найменувань та додатках на 10 сторінках. Загальний обсяг основного тексту 59 сторінок. Робота містить 9 таблиць та 3 рисунка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

1.1. Сутність поняття «національна самосвідомість». Аналіз підходів до визначення національної свідомості

Вивчення наукових джерел приводить до думки, що термін національна самосвідомість є ємнісним та належить багатьом дисциплінам, включає в себе багато аспектів, а сам феномен досліджується у сучасній психології, політології, філософії, соціології, етнографії, етнології та в ряді сумісних наук. Через це важливим є дослідження національної самосвідомості українців зважуючи на багатоаспектність поняття, та в той же час виділяти структурні складові національної самосвідомості як складного психологічного феномена.

Наразі єдиного узгодженого у психологічній науці визначення національної самосвідомості немає. Окрім того сам термін «національна самосвідомість» часто ототожнюється та взаємозамінюється науковцями із наступними термінами: «етнічна самосвідомість», «національна свідомість», , «національна ідентичність».

Зважаючи на складність понять, для початку пропонуємо переглянути основні терміни, що використовуються як основні компоненти та вихідні поняття, із яких народжуються всі подальші та більш комплексні терміни: «ідентичність», «свідомість», «самосвідомість» , «нація», «етнос».

1.1.1. Поняття ідентичність, свідомість, самосвідомість

Термін «**ідентичність**» походить від латинського та перекладається як «тотожність», тобто подібність. В психології термін «ідентичність» пов’язаний із такою категорією як «особистість» та розглядається як властивість, завдяки

якій особа співвідносить себе з іншими людьми, відчуває свою приналежність до конкретної групи, та має можливість зберегти при цьому власну цілісність.

В основі ідентичності особистісної є питання «хто я?». І саме відповіді особи на це питання створюють більш цілісну картину власної особистості: своїх вподобань, соціальних ролей, кордонів своєї особистості, а також усвідомлення своїх подібностей та відмінностей до інших людей, спорідненості з ними.

Одним із перших науковців, хто ввів поняття «ідентифікація» як механізм взаємодії особи та соціальної групи, є засновник теорії психоаналізу Зигмунд Фройд. Саме він першим заговорив про те, що ідентифікація – це своєрідний несвідомий процес, який за допомогою специфічних механізмів призводить до того, що у людини формується ідентичність. Під час ідентифікації особистість засвоює якості, характеристики певної групи, людини чи об’єкту. В цьому процесі важливо підкреслити, що в процесі «засвоєння якостей», вони є «інтроєктованими», тобто успішність ідентифікації залежить в тому числі від того, на скільки значущою була особа, якості якої «засвоюються». Зі свого боку ідентичність є вже кінцевим утворенням процесу уподібнення (ототожнення).

З.Фройд зауважував, що ідентичність особи формується прийняттям поведінки власних батьків (в той же час замість батьків може виступати «Супер-Его» іншої значимої особистості). Отже, ідентифікація за З.Фройдом можлива за умов реальної значущості об’єкта, із яким людина себе співвідносить.

Найбільш осучаснене поняття «ідентичність» ввів психолог Е. Еріксон в рамках розробленої ним теорії психології розвитку. Е. Еріксон вказує, що процес становлення ідентичності є частиною психосоціального розвитку особистості, коли соціальні стосунки створюють контекст, в якому особи досліджують різні аспекти своєї особистості приміряючи різні ролі групи та знаходячи власні інтереси, цінності та цілі. Таке дослідження є ключовим у формуванні власної унікальної ідентичності особи.

Е. Еріксон виділив наступні форми ідентичності:

1) Індивідуальна ідентичність – усвідомлення своїх характеристик: зовнішнього вигляду, здібностей, характеру;

2) Особистісну ідентичність – усвідомлення власної унікальності;

3) Соціальну ідентичність – виявлення схожих на себе осіб. [46].

Кожна із форм ідентичності відображає різні аспекти позиціонування особи. Так особистісна ідентичність є фактором унікальності людини, власних уподобань, цілей та усвідомлення власних відмінностей. І саме соціальна ідентичність відображає приналежність, чи ототожнення особи із певною соціальною групою та відповідає за поділ оточуючих на схожих та не схожих людей, саме так з'являється поділ на категорії «ми» та «вони». Соціальна ідентичність в свою чергу може поділятися на такі підвиди як релігійна ідентичність, національна ідентичність, політична ідентичність, професійна ідентичність тощо, в залежності від того, якої сфери життя стосується соціальна категорія. Соціальна ідентичність в найпоширенішому значенні означає самовизначення в плані віднесення себе до конкретної соціальної групи, що важливо в рамках цієї роботи.

Наступний термін, який важливо розглянути в рамках цієї роботи – це **свідомість**. Походження слова «свідомість» - це «спільне знання», тобто такі знання, які можуть бути переданими іншій особі за допомогою мови, образів, невербальних символів, якими можна поділитися із іншими членами суспільства, розповсюдити. Але поряд із тим, свідомість - це одне з основних понять філософії, соціології і психології, що означає здатність людини до ідеального відтворення дійсності за допомогою мислення; це вища форма психічного відображення і саморегуляції, що властива людині як суспільно-історичній істоті, пов'язана з мовою ідеальна сторона цілеспрямованої діяльності.

Якщо розглядати свідомість як психологічний та психофізіологічний феномен, то свідомість є одним із найскладніших на малозрозумілих проявів діяльності мозку. Термін свідомість розглядається філософами та психологами

як вища, інтегральна форма відображення мислення, властива людям та тісно пов’язана із їхньою психікою.

У спрощеному розумінні свідомість розуміється як:

- розум;
- ясне розуміння чого-небудь;
- думка про що-небудь, почуття, відчуття чого-небудь.

Свідомість як форма психічного відображення має динамічну природу, що є умовою можливості подальшого розвитку психіки окремої особи, так і її здатності передавати знання та сприяти розвитку групи осіб, або навіть національної (або етнічної) групи, розвиваючи культурні надбання. Тому свідомість увесь час знаходиться на межі суб’єкта та об’єкта, індивідуального і колективного, чуттєвого та історичного досвіду в психіці людини.

Виділяють два види свідомості - індивідуальну і суспільну.

Індивідуальна свідомість є процесом усвідомлення людиною явищ оточуючого світу і самої себе. Знання про оточуючий світ виражено у вигляді зовнішньої чи внутрішньої мови і має властивість абстрагування й узагальнення. Свідомість є не простим відображенням явищ оточуючого світу і знання про них, а є і певним ставленням людини до цих явищ.

Суспільна свідомість є системою ідей, тих чи інших традицій, поглядів, що переважають у даному суспільстві, у певних умовах суспільного життя. Свідомість також є ніби соціальним контактом людини із самою собою, у процесі якого відбувається формування певного уявлення про себе, суб'єктивний образ свого Я. Це ставлення суб'єкта до свого усвідомленого буття позначають терміном самосвідомість.

А.В. Гафіатуліна у своїй роботі визначає місце національної свідомості у структурі суспільної свідомості за критерієм носія (суб’єкта), а також виокремлює три форми групової свідомості за територіально-історичним критерієм:

- національна,

- етнічна,
- регіональна [7].

Щодо визначення терміну **самосвідомість**, то загальноприйнятним у психології є наступне визначення самосвідомості – як здатності особи усвідомити саму себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку й переживання, думки, почуття, а також бути свідомими впливу, який особа створює на оточуючих. Самосвідомість – звернення особи на самого себе, самоідентифікація з певною групою. Можна також зауважити, що самосвідомість включає у себе такі аспекти як самопізнання (знання особи про свої переконання та цілі), самоконтроль (уміння управляти власними емоціями) та саморефлексія (здатність до аналізу свої думок та відчуттів).

Аналогічно етапам розвитку ідентичності, формування самосвідомості проходить певні стадії, що є природнім процесом, пов’язаним із віковим розвитком психічного та фізичного рівнів особистості. Тобто, самосвідомість у певний момент часу «фіксує» певний рівень психічного розвитку та є наче регулятором поведінки особистості, підтримує баланс між внутрішнім станом та формами поведінки та зовнішніми впливами.

Отже, самосвідомість – це процес усвідомлення себе, своїх якостей, потреб, мотивів; особливий структурний компонент особистості, що виражається в здатності виділяти себе з навколишньої дійсності як якусь реальність. Самосвідомість безпосередньо пов’язана з пізнавальною, емоційною, вольовою стороною психічної діяльності особистості.

Якщо казати про структуру самосвідомості, то розповсюдженою є трикомпонентна модель побудови самосвідомості, що включає наступні складові:

- когнітивну,
- афективно-оцінну й
- регулятивну.

В поточному теоретичному дослідженні терміну національна самосвідомість є іще одна категорія термінів, яка потребує додаткового роз'яснення, це поняття нація та етнос, які часто використовуються науковцями як тотожні чи взаємозамінні.

1.1.2. Поняття етнос та нація: спільність та відмінність

Термін етнос із давньогрецької перекладається як «народ». Етнос – це стійке соціальне угруповання людей, що виникло упродовж тривалого історичного розвитку на певній території, де люди мають власну біологічну складову (раса, спільне походження), мову, культуру, усвідомлення власної єдності та відмінності від інших етносів. До основних характеристик етносу належать мова, традиції, звичаї, ритуали, народна творчість, кодекси поведінки. Слід зауважити, що жодна з наведених вище характеристик окремо не є суттєвим елементом етнічної групи. Тільки в сукупності вони утворюють повноцінну етнічну культуру. Етнос відрізняється від інших етносів насамперед своєю національною культурою, тобто системою вироблених засобів і способів життєдіяльності, що стали звичними для даного етносу [2].

Основні ознаки етносу за А.М. Льовочкіною складають наступний перелік:

1) Мова;
2) Політична та економічна діяльність на спільній території;
3) Релігія;
4) Культура;
5) Територія.

Ряд спеціалістів з етногенезу вважають, що зміна основних ознак етносу (п.1-4) може призвести до зміни самого етносу, але як свідчить історія і дослідження, зовсім не обов'язково зміна етноформуючих ознако призводить до зміни етносу [13].

Е. Сміт виокремив 6 ознак етнічної ідентичності:

1) групова власна назва;
2) міф про спільних предків;
3) спільна історична пам’ять;
4) ознаки спільної культури, що відрізняють дану спільноту від інших;
5) зв’язок із конкретним «рідним краєм»;
6) почуття солідарності у значної частини населення [36].

Щодо терміну нація , то з латинської мови нація перекладається як народ. Проте сьогодні при використанні терміну «нація» ми не маємо увазі будь-який народ. Зазвичай це той народ, що «має власну державність, суверенність та політичну єдність». Крім того різні науки по-своєму трактують поняття нації, та і самих теорій нації існує більше десяти.

За історико-економічною теорією нація визначається за двома основними ознаками: спільність території та спільність буття. В свою чергу психологічна теорія визначає націю як сукупність людей, пов’язаних окрім території та буття, також спільністю характеру на основі спільності буття, а також та відносять до вагомих її складових мову, інтереси, расу, релігійні переконання.

Серед багатьох підходів до вивчення нації, існує думка, що націю як явище раціонально досліджувати у рамках двох основних підходів: етнопсихологічному і політологічному, через те, що розподіл на етнічні та політичні нації став науково доцільним, бо дає можливість виділяти сферу дослідження, в якій буде працювати кожний конкретний науковець. Це можна назвати важливим методологічним критерієм для запобігання непорозумінь та термінологічних неточностей.

Відповідно до етнопсихологічного підходу, нація утворюється на основі великого етносу з його культурно-мовними ознаками. В такому контексті нація розуміється як політизована етнічна спільнота. Відомий представник цього підходу Ентоні Сміт характеризує націю як сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну територію, спільну історичну пам'ять та міфи, масову громадську культуру, спільну економіку та однакові для всіх членів юридичні

права і обов'язки» [34].

Політологічний підхід оперує тезою, що належність до нації визначається насамперед усвідомленням індивідами, визнанням себе членами єдиної спільноти, громадянами єдиної держави. За такого підходу фактично усувається жорстка залежність між етнічним походженням та лояльним ставленням до держави.

Іноді зміст понять «етнічна» та «політична» нації можуть співпадати. Наприклад за умови моноетнічності населення, проте насправді таких держав небагато і стає все менше. Відповідно до Всеукраїнського перепису 2001 року Україна є поліетнічною країною, бо окрім українців має у складі громадян осіб зі 130 національностями та народностями, тому в нашому дослідженні обґрунтовано спиратися на теорію нації-держави, де поліетнічність не може стати на заваді інтеграції нації.

Якщо підсумувати, то нація – це спільність, яка утворюється однією або кількома етнічними групами, що об’єднані між собою соціально-економічним, політико-правовим та культурно-історичним складовими. А відповідно національність – це приналежність особи до певної нації. Варто додати, що нація існує за умови єдності її представників, спорідненості їх цінностей та згуртованій діяльності через культурні особливості (процес ідентифікації). Як результат процесу ідентифікації – отримує можливість сформуватися національна ідентичність, національна свідомість та національна самосвідомість, бо саме завдяки таким процесам нація може зберегти свої характерні особливості, відбувається національний розвиток та з’являється можливість продовжити існування у майбутньому.

Відтак, нація постає вищим рівнем соціально-етнічного роду. Відповідно, в розумінні нації виявляється два взаємозумовлених компоненти:

1) етнічний, а саме: мова, форми матеріальної культури, народне мистецтво, фольклор, традиції, обрядовість, особливості психічного складу людей, як найбільш стійкі та консервативні елементи в національному;

2) соціальний, який включає в себе соціально-класову структуру, систему соціальних відносин, політичні інститути та ін.

С.М. Бойко досліджуючи поняття, говорить про те, що етнос і нація – це не тільки цілком відмінні форми організації людських спільнот, а й відміні типи самоусвідомлення. Науковець вказує на існування фактору свідомого/ несвідомого в тлумаченні даних понять. Відносна єдність і однорідність етносу переважно забезпечується на несвідомому рівні, тоді як для нації однією з провідних умов існування є особистісне самоусвідомлення її членів, що має ціннісний характер. Якщо для представників етносу достатньо неусвідомленої самоідентифікації, то для членів нації обов'язковим є свідоме самовизначення [3].

Як висновок щодо значення термінів етнос та нація, можна сказати про те, що розрізняючи поняття етносу та нації, говоримо, що етнічну належність людина набуває з моменту народження, в той час як національну належність людина обирає усвідомлено.

Як випливає із вищезазначених тлумачень, проблематику національного та етнічного не можна повністю відокремити. Взаємозв'язок етнічних та національних компонентів свідомості та самосвідомості є дуже тісним, перехресним, динамічним.

В контексті зовнішніх проявів зв'язку національного та етнічного, то в можна звернутись до теорії соціальної ідентичності, відповідно до якої домінуюча ідентичність може пригнічувати інші види ідентичності. Дослідження вказують на те, що сильна етнічна та регіональна ідентичності можуть знизити почуття національної єдності та призвести до підвищення міжгрупової антипатії, зниженню толерантності та патріотизму. З огляду на це, основним напрямком формування особистості українця є розвиток національної самосвідомості, функцією якої є об'єднання представників різних етнічних, соціальних, регіональних груп/

Відповідно до тлумачення А.М. Льовочкіної, єдина складова, без якої неможливе існування нації – суто психологічна, це - «національна самосвідомість».

1.1.3. Поняття національної та етнічної ідентичності, свідомості та самосвідомості

Розглянувши терміни ідентичності, свідомості та самосвідомості, маємо можливість перейти до більш комплексних визначень, які і є основою для поточної роботи та подальшого дослідження.

Термін «етнічна ідентичність» вперше був використаний в 1953 році американським соціологом Д. Рісманом. Це поняття підкреслює обізнаність або досвід особи приналежності до етнічної спільноти, ототожнення з її представниками, при відокремлені від інших груп, ідею спільного походження, емоційно-ціннісне ставлення до етнічної територіальної приналежності (Батьківщини), історичного минулого етносу та його місцю в сучасному світі, причетності до етнокультурної традиції. Додатково, М.Л. Дідух пропонує розглянути етнічну ідентичність окрім знань щодо приналежності до відповідної етнічної групи, іще як досвід стосунків між «я» і самим етнічним середовищем – тобто ідентифікацію себе з одним етнічним співтовариством, та в той же час відокремлення себе від інших етнічних співтовариств.

Зважаючи на проблему етнічної ідентичності, важливо теоретично визначити взаємозв'язок між цим феноменом та феноменом етнічної самосвідомості. У сучасній літературі є багато поглядів на взаємозв’язок етнічної ідентичності, етнічної самосвідомості та етнічної самоідентифікації. За поглядами В.Б. Сванн, поняття етнічної ідентичності є більшим, ніж поняття етнічної самоідентифікації, бо етнічна самоідентифікація є результатом когнітивно-емоційного процесу позиціонування себе як представника певної етнічної групи, ототожнення з нею та протиставлення іншим етнічним групам.

Для поточної роботи найбільш прийнятним є класичне визначення етнічної самоідентифікації, що розглядається невід'ємною частиною соціальної ідентичності особистості, психологічної категорії, яка відноситься до декларування власної приналежності до певної етнічної спільноти.

В психології, етнічна ідентичність розглядається як особистісна риса, яка має соціальні наслідки. Етнічна ж самоідентифікація є усвідомленням своєї приналежності до певної етнічної спільноти та відокремленням від інших етнічних груп. Етнічна самоідентифікація – це досвід своєї ідентичності з одним етносом і відокремленості від іншого. У психології, на відміну від соціології, етнічна ідентичність розглядається не тільки своїми соціальними проявами, а й становленням етнічної самоідентифікації.

Одним з основних і визначальних критеріїв існування етносу є етнічна самосвідомість. Етнічна самосвідомість — це усвідомлення народом у цілому та кожною особистістю, яка складає народ, своєї належності до певного етносу, що базується на спільності мови, культури, рис, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу.

Отже, головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури. А також: соціально-моральна самооцінка, етнічна самоідентифікація.

Етнічна самосвідомість є одним з головних наслідків об’єднуючих процесів та є суттєвим компонентом структури етносу поряд з іншими складовими, такими, як спільність походження, культура, мова, господарське життя тощо. Наявність етнічної самосвідомості свідчить про певний стан етногенетичного процесу, зокрема про народження етносу. Етнічна самосвідомість пов’язана також із самоназвою народу, зміни якої віддзеркалюють трансформацію як самосвідомості етносу, так і національної ідеї. Відповідно до П.І.Гнатенко, національна самосвідомість, поряд із національним характером та національними почуттями – є складовими національної психології, і що подібних категорій не містить етнічна самосвідомість [10].

В свою чергу національна ідентичність, якщо дивитись визначення Оксфордського словника, визначає національну ідентичність як відчуття нації як єдиного цілого, представленого самобутніми традиціями, культурою та мовою. Ентоні Сміт, один з дослідників національної ідентичності, запропонував розділити національну ідентичність на громадянську та етнічну. Громадянська ідентичність пов'язана з політичним компонентом нації (територіальний, політико-правовий та культурно-ідеологічний елементи), етнічна національна ідентичність, в свою чергу, включає культурний компонент (мову, традиції та спільність походження). За Е. Смітом, «національна ідентичність – це абстрактна, багатовимірна конструкція, пов'язана з багатьма різноманітними сферами життя і здатна до численних перетворень та поєднань» [36].

М. Баррет виділяє в структурі ідентичності два компоненти:

- когнітивний (знання про ознаки своєї нації; наявність розуміння того, як представники іншої нації або етносу сприймають та оцінюють її; усвідомлення себе, як представника цієї нації);

- афективний компонент (полягає в емоційному ставленні людини до своєї нації, рівні прихильності до неї, гордість за національну спільноту, повага до представників інших національностей та етносів).

Деякі автори додають до компонентів структури національної ідентичності також конативний компонент, як певний діяльнісний елемент, що включає активне соціальне та культурне життя в рамках своєї національної спільноти, використання державної мови та включеність у громадське життя.

Базуючись на вищезазначеному, можемо зробити висновок, що національна ідентичність – це структурна складова особистісного «Я», що утворюється як результат ототожнення людини з певною національною спільнотою та є багатокомпонентним утворенням. Як різновид соціальної ідентичності, національна ідентичність є важливою складовою его-ідентичності особистості. Становлення національної ідентичності розпочинається в ранньому дитинстві, опосередковано, ще не маючи чіткої структури, і досягає

усвідомленої форми як сформований компонент у юнацькому віці. Центральний вплив на становлення національної ідентичності є освітнє середовище. А в своїй структурі вона містить три компоненти (аналогічно структурі етнічної ідентичності): когнітивний (як система знань про свою націю), афективний (як комплекс почуттів, пов'язаних з приналежністю до певної нації) та конативний (як включеність в життя нації на діяльнісному рівні).

Також значущим у формуванні національної ідентичності є вплив регіону, в якому проживає особа (місце проживання). Також слід зазначити, що для осіб, що проживають близько державного кордону, є відчутним вплив особливостей культури сусідніх держав, через що досить часто в межах однієї країни можуть виникати міжетнічні протистояння. Наприклад, А.В. Гафіатуліна саме досліджувала вплив регіону на особливості становлення в українських студентів національної ідентичності. В результаті дослідження вчена виявила «…регіональні особливості національної самосвідомості студентської молоді» [7-9]:

- для студентів із південного регіону України притаманний високий рівень національного самозвинувачення;
- для студентів північного регіону – високі показники значущості себе як представників національної спільноти;
- для студентів західних регіонів притаманна варіативність субетнічної приналежності;
- для студентів східних регіонів характерним є домінування регіональної приналежності.

В свою чергу, процес формування національної ідентичності може протікати як у сприятливих умовах, так і з певними труднощами, коли середовище не сприяє йому. Наслідком може бути несформована національна ідентичність, байдужість до того, що має відношення до нації, відсутність у особи знань про історію, традиції, навіть мову свого народу, або навіть сформуватися негативна ідентичність (злість до всього, що стосується власної нації). Справедливості заради, треба також відмітити, що перебільшення

значущості та возвеличення нації може сприяти розвитку крайнього націоналізму. Тому толерантність до інших етнічних та національних груп деякими вченими вважається іще одним складовим національної ідентичності.

Національна свідомість. Національна свідомість – це складна система духовних феноменів та їх утворень, які сформувались у процесі історичного розвитку нації і відображають основні засади її буття. Національна свідомість має різні рівні функціонування: буденний, масовий, елітний, теоретичний, державно-політичний і являє собою систему компонентів духовної сфери (знань, уявлень, спогадів, ідей, ідеалів, інтересів, настанов, соціальних норм, здобутків, устремлінь тощо), опосередковану почуттям єдності спільноти, що відображає реалії життєдіяльності нації і визначає напрями та способи взаємовідносин і взаємодії як окремих представників нації, так і національної спільноти в цілому.

С.М. Бойко у своїй роботі проводила аналіз співвідношення національної свідомості та національної самосвідомості [3]. Авторка говорить про те, що національна свідомість переважно має зовнішню спрямованість, а національна самосвідомість – внутрішню: самопізнання, самоосмислення, самооцінка, ієрархізація компонентів духовного відповідно до усвідомлених національних інтересів, саморегуляція, самореалізація, самоутвердження та пошук свого власного місця в колі інших національних спільнот. Проте С.М. Бойко також вказує на те, що національна свідомість та національна самосвідомість створюють нерозривну єдність свідомого нації. На її думку, національна самосвідомість є основою національної свідомості, фундаментом емоційних оцінок, раціональних висновків та ціннісно-смислових настанов, необхідних для національного самовизначення особистості в духовному і суспільно-політичному житті.

Національна самосвідомість є більш індивідуалізованою структурою у порівнянні з національною свідомістю через те, що національна самосвідомість виражає ступінь засвоєння елементів національної свідомості окремими особистостями – членами соціальних груп. Національна самосвідомість

проявляється як на рівні індивіда, так і на рівні спільноти, а от національна свідомість на відміну від неї – передусім на рівні спільноти [3].

Що ж до терміну національна самосвідомість, то відповідно до тверджень Ю.Бромлея – це комплекс уявлень нації про саму себе (у тому числі усвідомлення кожного її представника належності до неї), її усвідомлені інтереси, цінності, орієнтири і настанови щодо ставлення до інших національностей. Б.Ю. Розумний зауважує, що у словниковій літературі національна самосвідомість тлумачиться як «особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає в себе усвідомлення ідивідом своєї національної належності, специфічних рис власної нації, відмінних від інших, її історичного минулого, а також відношення до цінностей, які нація напрацювала в процесі свого розвитку», тобто не зважаючи на динамічність, включає в себе дуже багато когнітивних та ціннісних складових[31].

Більш спрямованим на індивідуальність на унікальність є визначення національної свідомості А.С. Бароніна, як відносно стійкої, усвідомленої, така, що переживається як неповторна, системи уявлень індивіда про себе як про представника певної нації. М.О. Давидюк визначає феномен національної свідомості як процес, під час якого відбувається опанування особистістю значеннями реалій світу нації і надання цим значенням такого особистісного змісту, який складає в свідомості людини позитивний образ «Я» – представника національної спільноти».

Більш широке визначення національної свідомості дає В. Юрченко, говорячи про те, що національна самосвідомість людини —це розуміння та почуття приналежності до відповідної етнічної спільноти як результат освоєння культури, традицій, звичаїв свого народу.

Національна самосвідомість за думкою В. Юрченко включає наступні складові:

1) усвідомлення себе як індивіда на основі уявлень і знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішність («Я-національно--фізичне»);

2) усвідомлення себе як носія національної психології на основі пізнання впливу на психічні процеси, почуття, проявволі, розуму, мовлення, належності до певної нації, народу («Я-національно-психологічне»);

3) усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на основі пізнання залежності своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, інших людей («Я-національно-соціальне»);

4) усвідомлене ставлення до історичного минулого, сучасного та майбутнього етносу, нації;

5) усвідомлене, дійове ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації та стійка потребу їх збереженні та примноженні;

6) усвідомлення особистістю власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє. [43].

Ще одним важливим визначенням національної самосвідомості є визначення, запропоноване Н.Євдокимовою, яка відзначає національну самосвідомість як особливу динамічну якість особистості, яка полягає в усвідомленні особистістю своєї національної належності, специфічних рис нації, її історичного минулого, сучасного і майбутнього, ставлення до цінностей, які нація напрацювала у процесі розвитку; у готовності підпорядковувати особисті інтереси інтересам нації; у відповідальності за збереження і розвиток культурно-історичних надбань; в повазі у ставленні до представників інших націй; у самореалізації особистості як суб'єкта соціальної дійсності, відображає її позицію в державотворчих процесах .

Свою версію багатокомпонентної структури національної самосвідомості наводить В.В. Борисов. За його версією, структура національної самосвідомості складається з таких компонентів:

- усвідомлення особливостей національної культури своєї нації;
- усвідомлення психологічних особливостей своєї нації;
- усвідомлення тотожності зі своєю нацією;
- усвідомлення власних психологічних особливостей;
- усвідомлення себе суб'єктом своєї національної спільноти;

- соціально-моральна самооцінка національного.

Ряд науковців, що присвятили роботи дослідженню національної самосвідомості (М.Й. Боришевський, В.В. Борисова, Г.У. Солдатової, Л.В. Співак, А.В. Гафіатуліна), робили спроби систематизувати категорії та поняття, що включає даний термін, а також суміжні терміни, із якими він часто використовується, та зупинялись на конкретних визначеннях для використання у своїх роботах в залежності від структурних елементів, які описують у складі феномену національної самосвідомості.

Так, відповідно до визначення національної самосвідомості М.Й. Боришевського [4], національна самосвідомість розглядається як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності». Як можна помітити, на етапі формування визначення М.Й. Боришевським, він ототожнює поняття нації та етносу та поняття національних та етнічних цінностей, але ми вже визначили у даній роботі, що етнічне та національне- не тотожні поняттями, про що говорить і сам М.Й. Боришевський, бо надалі він описує національну самосвідомість як частину свідомості етносу, який зміг трансформуватися у націю та розпочати процеси створення власної держави. Тобто національна самосвідомість за теорією М.Й. Боришевського, є частиною загальної свідомості людини, і ця частина є усвідомленим відношенням особистості до власної нації та власної культури, усвідомлення свого місця у спільноті, до якої він належить, та оцінка себе як носія національних цінностей.

Зауважимо, що М.Й.Боришевський наголошує, що національні або етнічні цінності не належать одній людині чи родині, а є продуктом історичного розвитку спільноти, до якої належить особа і розділяються нею, в такому випадку особа проявляє власну національну ідентичність у соціумі.

За М.Й. Боришевським, усвідомлена національна (етнічна) ідентифікація вважається попередньою умовою і основним фактором розвитку у особи національної самосвідомості. До того ж, вчений говорить, що без національною самосвідомості неможливий розвиток у особистості такого почуття як національна відповідальність - що є усвідомленням власної відповідальності особи за сьогодення та майбутнє нації, та почуття національної гордості - що є усвідомленою належністю до визначеної нації, спільністю у особи інтересів, національної культури.

Через те, що національна самосвідомість за узагальнюючою схемою А.В. Гафіатуліної [7], одночасно може бути представлена як у груповій, так і в індивідуальній формі, но точкою перетину групової національної свідомості та індивідуальної її форми автор визначає національну самосвідомість. Одночасно треба зазначити, що кожна із форм суспільної свідомості певним чином впливає на всі інші за змістом, характером, напрямками, інтенсивністю тощо.

Хотілося б підкреслити, що відмінність понять «національна свідомість» та «національна самосвідомість» простежується у багатьох науковців, тобто поняття не можна визнавати синонімічними. В цій частині можемо навести думку А.В. Гафіатуліної та С.М. Бойко, які зауважують, що поняття національної свідомості є ширшим і охоплює більш широкі реалії порівняно з поняттям національної самосвідомості, яке розглядається науковцями як складова частина національної свідомості, як саморефлексію національних відносин, з'ясування свого місця і власної позиції в системі міжнаціональних відносин, усвідомлення себе як представника і суб'єкта національної спільноти [3,7].

1.2 Зміст поняття та структура «національної самосвідомості», та її зв'язок із психологією

Якщо говорити про структуру поняття національної свііідомості, то вона включає як основний компонент - національну самосвідомість, а також цілий

перелік складових: національний образ світу, національний інтелект, національні інтереси, національні традиції, національні цілі, національні почуття, національну ідею, національний ідеал, історичну й культурну пам'ять та інші елементи духовної культури, які виявляються через знання, теорії, уявлення, спогади, настанови, орієнтації, стереотипи, ставлення, норми, устремління, мрії, духовну єдність спільноти тощо.

З'ясовано раніше, що структурно, змістовно і функціонально національна самосвідомість є складною системою, що вбирає в себе величезну кількість елементів та їхніх зв'язків. Наразі немає єдиного погляду на структуру національної самосвідомості, однак можемо окреслити загальні тенденції у наведенні найбільш важливих компонентів.

Щодо структури національної самосвідомості, яку наводить М.Й. Боришевський, то вона включає наступні складові:

1) національна ідентифікація, тобто усвідомлення індивідом своєї належності до конкретної нації, етносу, спорідненості з ними;

2) знання та усвідомлення людиною типових ознак нації, з якою вона себе ідентифікує;

3) усвідомлене ставлення особистості до минулого (історії), теперішнього та майбутнього свого етносу, нації;

4) знання про національну територію;

5) усвідомлене та дійове ставлення до національних цінностей [4].

У своєму дисертаційному дослідженні Л.М. Співак проводить детальний аналіз поглядів дослідників на структуру національної самосвідомості. За думкою науковця, до структури національної самосвідомості особистості належать такі взаємопов'язані компоненти:

1) когнітивний – самосприймання, самоаналіз, саморозуміння; усвідомлені уявлення особистості про себе як представника конкретної нації;

2) емоційно-ціннісний – самопереживання, оцінювання себе як представника нації, ставлення особистості до себе як суб'єкта нації, емоційно-ціннісне самоставлення;

3) регулятивний – саморегуляція у міжнаціональних і внутрішньонаціональних взаємодіях. Результати національного самопізнання, самоідентифікації та відокремлення – національна самоідентичність й низка образів «Я» особистості щодо себе як суб'єкта нації інтегруються у цілісне національне «Я», ядро її національної самосвідомості.

При вивченні змісту поняття національна самосвідомість важливо звернутися також до функцій досліджуваного феномену. Детально описав функції національної самосвідомості дослідник В.І. Юрченко. Він наводить наступні функції:

- стимулювання самопізнання, рефлексія власного «Я», віднаходження точки відліку і духовного джерела самотворення;
- пізнання національно-культурних традицій свого роду й народу, усвідомлення суспільної значущості власної діяльності та сенсу життя загалом; формування духовної основи й мудрості життя — почуття громадянського обов'язку, особистісної відповідальності перед попередніми й прийдешніми поколіннями;
- самореалізація особистості, максимальний вияв свого розумово-творчого й морально--духовного потенціалу;
- усвідомлення національних особливостей і відмінностей менталітету, толерантне ставлення до інших народів і культур;
- збереження культурно-генетичного коду, збагачення та розвиток інтелектуального потенціалу нації, зменшення «відтоку мізків» закордон і сприяння науково-технологічному прогресу та економічному зростанню, досягненню високих соціальних стандартів;
- виховання поваги до минулого рідного краю, усвідомлення історичної ролі і місії українців серед інших народів України та у світі [43].

В якості висновка щодо використаної термінології, функціонального значення, то національна свідомість є суттєвим та важливим засобом розвитку нації, її позиціонування та функціонування серед світових національних

спільнот, сприяння нації до мобілізації власних ресурсів, активної життєвої позиції. Таким чином, національна свідомість може розглядатися як саморефлексія цілої нації, усвідомлення нею своєї суспільної суті та історичних задач та прагнень.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу щодо національної самосвідомості, та можемо зробити висновок, що національна самосвідомість – це процес та динамічна структура усвідомлення особистістю себе як представника своєї нації, що відображається у здатності особи відрізнити себе серед інших національних груп. Також національна свідомість є однією з форм суспільної свідомості, що виникає під час спільної життєдіяльності нації та є саморефлексимним рівнем національної свідомості. Структура національної свідомості представлена когнітивним, емоційно-ціннісним та регулятивним компонентами.

Співвідношення національної та етнічної самосвідомості є однією з невирішених проблем у сьогоднішній науці. Багато науковців у своїх роботах не розмежовують поняття національної свідомості (самосвідомості) та етнічної свідомості (самосвідомості), хоча спроби розділяти «національне» та «етнічне» зустрічаютья у сучасних дослідженнях.

Наразі є три основні підходи до вирішення ситуації, що складася:

- Вважати «етнічну» самосвідоміть та «національну» самосвідомість тотожними поняттями та не приділяти уваги їх диференціації (представники М.Й. Боришевський [4], Ю.В. Бромлей, В. Ю. Хотинець)
- Вважати «етнічну» та «національну» самосвідомість близькими поняттями, саме через це є пропозиція об’єднати ці терміни у один «етнонаціональне» (представники напрямку: А. М. Березін [2], Т. І. Бойко [3], В. П. Колісник, О. Нельга [26]).
- І останній підхід пропонує вважати «етнічну» та «національну» самосвідомість різними поняттями (представники Ю.М. Бородай, Л.М. Співак [37], М.В. Фурса). Вважаємо цей підхід аргументованим, бо в даній роботі вже проводили аналіз термінів «етнос» та «нація».

1.3 Психологічні механізми трансформації самосвідомості. Розгляд теоретичних моделей, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під впливом екстремальних ситуацій

Аналізуючи термін екстремальної ситуації визначаємо, що екстремальна ситуація – це несприятливі для життєдіяльності людини, граничні, крайні значення тих елементів професійної діяльності чи її умов, що вимагають мобілізації адаптивних здібностей людини. Війна, що продовжується в Україні більше 10 років, а її інтенсивна фаза – більше 2 років, потребує від населення дій у несприятливих умовах та вкрай високій інтенсивності подій, коли нормальний стан життєдіяльності особи змінюється на психоемоційно напружений.

Існує декілька теоретичних моделей, які намагаються пояснити процеси, що відбуваються у свідомості людей (когнітивний, емоційно-ціннісний чи регулятивний компоненти самосвідомості) під час екстремальних умов, та яких змін у свідомості можна очікувати свідкам екстремальних подій.

До подібних моделей належать:

- Теорія соціально-когнітивного дисонансу Л. Фестінгера. Відповідно до його теорії, що присвячена саме когнітивній структурі особистості, коли особа стикається з ситуацією, яка конфронтує із особистісними переконаннями, що склалися, то виникає когнітивний дисонанс (це можуть бути як знання про себе, так і про оточуюче середовище, знання про світ тощо). Для зменшення когнітивного дисонансу люди можуть змінювати свої переконання, переглядати погляди на поточну інформацію, розширювати зону усвідомлення додатковою інформацією для спростування чи підтвердження своїх переконань. Теорія Л. Фестінгера є актуальною під час війни, тому що під час війни, що є одною із груп екстремальних ситуацій, коли людина стикається із життєвими обставинами, які суперечать існуючим переконанням про світ. Для зменшення дисонансу українцям необхідно трансформувати свої погляди на життя, мораль та інші фундаментальні питання, до яких належить і питання національної

самосвідомості як однієї з форм суспільної свідомості.

- Теорія соціального порівняння Л.Фестінгера. Основа теорії складає основна розумова операція людини – порівняння, зіставлення ознак порівнюваних об’єктів, а результатом такого рефлексивного процесу порівняння зазвичай є ухвалення особою рішення, що визначається як вибір. Додатково відмітимо, що психічна здатність порівнювати стосується як себе та власних характеристик, так і характеристики цілих груп людей на основі прийнятої системи цінностей. Такі порівняння полягають у тому, щоб визначити свій власний статус порівняно із статусом іншого суб’єкта та виявити можливості ідентифікувати власну домінуючу позицію. Застосовуючи теорію соціального порівняння під час війни, коли конфронтуючі національні спільноти порівнюють себе із іншими учасниками воєнного конфлікту, може призвести до зміни цінностей, появи нових цінностей або ідентичностей. А через те, що конфлікт відбувається у площині національних спільнот, но вірогідно, що трансформаційні зміни відбуватимуться в частині національної ідентичності, а відповідно і національної самосвідомості.

- Теорія соціальної ідентичності Г. Таджфеля та Дж. Тернера. Відповідно до ідеї теорії соціальної ідентичності, люди прагнуть до оцінки як позитивної власно себе, що безпосередньо пов’язано із приналежністю до певних соціальних груп, в той же час саме позитивна соціальна ідентичність однією з найважливіших соціальних потреб людини і складником її самооцінки. Відповідно до міркувань О. Кухарук стосовно застосування теорії соціальної ідентичності, зміна соціальних умов передбачає ще одну ознаку ідентичності – її динамічність [18]. Відповідно до умов війни, яка посилює емоційно-ціннісні переживання та почуття належності до «своєї» групи (нації, соціальної спільноти), збільшується вірогідність трансформації процесу саморефлексії щодо соціальної самоідентифікації, а відповідно і національної самосвідомості.

- Сучасні теорії культурологічної психології, психоаналітичні теорії, гуманістичні теорії щодо впливу війни для самоактуалізації та особистісного

росту та розвитку можливостей, а також теорія травми говорять про високу вірогідність перегляду цінностей, світогляду, культорологічних змін як окремої особистості, так і розвитку потенціалів [16].

Підсумовуючи, можемо сказати що під час війни, коли людина стикається із величезною кількістю особистісних викликів, необхідності приймати багато рішень та адаптуватися до несприятливих зовнішніх умов, вірогідність трансформації ідентичності у структурі соціальних ідентичностей зростає в рази. Історичний контекст, соціокультурний контекст, ціннісний контекст значною мірою впливає на формування та переформатування всіх складових самосвідомості: когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного, а невід'ємна національна направленість сприяє змінам в тому числі в розрізі трансформації національної самосвідомості українців.

Також слід зазначити, що важливу роль в трансформації самосвідомості під час сучасної російсько-української війни є безпосередній та всеосяжний доступ до інформації, яким переповнений простір, при тому як інформації внутрішньої, так і інформації із зовнішніх джерел. Одним із впливових інструментів соціально-психологічного впливу стали соціальні мережі, що стали іще одним із видів засобів масової інформації та в яких «тиражуються» та розповсюджуються цінності, спрямовані на надання додаткової інформації щодо власної ідентичності або блогери пропонують власні варіанти способів переосмислення дійсності. Формуючи громадську думку та цінності, засоби масової інформації стають одним із аспектів та рушіїв трансформаційного соціокультурного процесу поряд із соціальними та політичними лідерами, поштовхом до переосмислення історичного досвіду нації, що дозволяє (чи не дозволяє) реактивно реагувати на екстремальні зовнішні умови.

Отже, розгляд теоретичних моделей, що пояснюють трансформацію самосвідомості особистості під час екстремальних ситуацій, вказує на те, що участь громадян країни у війні та набуття ними досвіду перебування в екстреній ситуації подібної високої інтенсивності, сприяє емоційно-ціннісним, соціокультурним змінам в національній самосвідомості як частині соціальної

ідентичності особистості, переосмисленню себе, свого місця та місця соціальної групи, з якою асоціює себе людина, звіркою власних цінностей та цінностей групи із можливою подальшою зміною ціннісно-світоглядних координат у зв'язку з трансформацією контексту.

1.4 Вплив соціально-історичних контекстів та воєнних конфліктів на національну самосвідомість

Розглядаючи роль сучасних історичних подій та соціальних контекстів, неможливо ігнорувати те, що саме пережиті події під впливом різних факторів (переважно негативних) формують національну свідомість українців та закладають фундамент того, як сформується національна ідентичність та національна свідомість наступних поколінь.

Історичні події самі по собі є свого роду закарбовуються у пам'яті нації якщо не точними історичними описами, то чуттєвими, міфологізованими посилами про те, що робити можна (позитивний досвід), а що – ні в якому разі не можна робити задля того, щоб вижити. Так з'являються національні міфи, національні стереотипи, що впливають на самооцінку народу. Наступні історичні події максимально впливають на національну самосвідомість:

- Пам'ять про перемоги та поразки сприяють зростанню національної гордості (в разі перемоги) чи збільшують відчуття меншовартості (у випадку поразки).
- Пам'ять про революції та визвольні рухи сприяють розвитку уявлень представників національної спільноти про національну любов до свободи та незалежності.
- Пам'ять про окупації та геноциди залишають психологічні травми, що можуть передаватися кільком поколінням нащадків та впливати на національну самосвідомість протягом багатьох років.
- Пам'ять про культурні досягнення, наукові відкриття, мистецькі твори, спортивні досягнення формують позитивний імідж нації та сприяють

зростанню гордості за представників своєї нації.

Відповідно до соціологічних досліджень в серпні 2022 року, які проводились фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова [44], переважна кількість громадян (67%) позитивно оцінили розпад Радянського Союзу, кількість тих, хто поділяє цю думку з 2020 року зросла на 18%. Із висновків соціологів також випливає, що війна стимулювала досить радикальні зміни в оцінках українськими громадянами радянського минулого, ставлення українців до росіян, та збільшилася потреба українців у «здоровому націоналізмі». Отже, фіксуємо переосмислення історичної пам'яті, прагнення до більшої незалежності та «окремості» у порівнянні із радянським періодом, а відповідно і змінюється психологічний контекст української нації, що стимулює трансформаційні процеси у національній самосвідомості українців.

Знаходження у загальному соціальному контексті, у якому перебувають громадяни однієї країни, також впливає на створення спільного національного досвіду «прожиття» удач та падінь. Зміни у суспільстві як політичні перевороти, депресії, економічні кризи, міграція населення, також можуть призводити до трансформації національної ідентичності та знань про свою націю.

Наприклад, низький рівень життя, соціальна розшарованість, нерівність, безробіття – погані економічні умови - негативно впливають на самооцінку громадян та загального ставлення до держави.

В свою чергу встановлений політичний режим також впливає на національну ідентичність громадян, бо авторитарні режими часто намагаються контролювати національну свідомість за допомогою пропаганді, маніпуляцій із історією, культурою, введення ідеологічних основ на етапі шкільного навчання та розширюючи його на інші сфери освітнього процесу.

Масова міграція – іще одне соціальне явище, що може призвести до змішування різних культур. Так, з одного боку ми говоримо про асиміляцією мігрантів нашої країни із населенням інших країн, з іншого боку говоримо

змішування культур із представниками національностей, які додалися до власного національного простору, що сприяє збагаченню національної ідентичності, але в той же час може викликати національні конфлікти.

Це один соціальний фактор, який також пропонуємо не виключати із важливих та таких, що впливає на процесі національної самосвідомості – це глобалізація. Пришвидшення комунікації, міжконтинентальної взаємодії сприяють поширенню у світі універсальних цінностей. Так, зі збільшенням можливостей в рамках усього світу, процес глобалізації універсалізує вимоги та процеси взаємодії між людьми, включає суспільства у загальний, світовий процес взаємодії, але водночас призводить до втрати локальної національної самобутності. А як ви визначали раніше, зміна цінностей суспільної групи може призводити до зміни національної самосвідомості.

Відповідно, національна свідомість – це динамічне явище, що постійно змінюється під дією багатьох факторів. Історичні події, соціальні умови, культурні цінності є рушійними силами змін у національній свідомості. Війна, як травмуюча подія, пришвидшує зміни у всіх сферах та процесах, що так чи інакше стосуються психологічного контексту, в якому знаходиться національна спільнота. Розуміння змін, що відбуваються із представниками власної нації є важливим задля збереження національної ідентичності та побудови міцного громадянського суспільства, що є запорукою існування власне держави.

Отже, в першому розділі було теоретично досліджено сутність поняття «національна свідомість» та її взаємозв’язок із поняттями етнічної самосвідомості та національної ідентичності та іншими термінами, що є основними компонентами та вихідними поняттями для досліджуваного феномену національної самосвідомості: ідентичність, свідомість, самосвідомість, етнос та нація. Розглянуто зміст, функції та різні версії структури національної самосвідомості. Узагальнення теоретичних підходів до проблеми національної свідомості дає змогу назвати її однією зі складних та дискусійних проблем психології та інших наук, таких як соціологія, філософія, політологія тощо.

Національну свідомість розглянуто як одну із форм суспільної свідомості, феномен, що має соціально-політичне походження та емоційно-ціннісну та культурну основу у процесі життєдіяльності національної спільноти. Тобто національна свідомість – це усвідомлення особистістю себе як представника своєї нації та виражається у властивості виділити себе серед інших націй.

Розглянуто теоретичні моделі, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під час екстремальних ситуацій, історичних та соціальних подій. Масовий досвід участі у війні сприяє значним соціокультурним трансформаціям на рівні всієї нації. Конфліктні ситуації високої інтенсивності провокують переосмислення колективної ідентичності, змінюють систему цінностей та уявлення про світ. Війна стає потужним інструментом соціальних змін, який формує нові форми спільності та солідарності, що відображається у змінах національної самосвідомості.

Національна свідомість – це постійно еволюціонуючий феномен, що формується під впливом історичних подій, соціальних змін та культурних трансформацій. Війна, як потужний каталізатор, прискорює ці процеси, глибоко впливаючи на колективну свідомість нації. Розуміння цих змін є ключовим для збереження національної ідентичності та побудови стійкого громадянського суспільства, що є фундаментом державності

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У цьому розділі описано організаційно-методичні заходи дослідження трансформації національної самосвідомості українців. Емпірично визначено специфіку: приналежність опитуваних до нації, етносу, регіону, визначено семантику основного поняття – національна свідомість, структуру ставлення до національної групи. Проведено порівняльний аналіз поточних результатів із результатами дослідження, проведеного А.В. Гафіатуліною 2015-2017 роках.

На цьому етапі здійснювався аналіз та логіко-смислова інтерпретація результатів дослідження з метою виявити характеристики (психологічні особливості, що можуть служити психологічним контекстом) національної самосвідомості, а також аналіз змісту та компонентів національної самосвідомості.

Метою емпіричного дослідження :

1. Емпірично дослідити оцінку власної нації українцями запорізького регіону
2. Визначити місце національної чи громадянської ідентичності в структурі ідентичностей особистості українців запорізького регіону.
3. Визначити перелік моральних якостей громадянина, що визначаються важливими представникам української спільноти.
4. Визначити кількісний та якісний показник колективної самооцінки українців запорізького регіону.

Гіпотеза: Ми припускаємо, що психологічні процеси трансформації самосвідомості українців під час війни призводять до збільшення ролі національної ідентичності серед соціальних ідентичностей особистості, а відповідно і збільшення національної самоідентифікації.

Вибірка складає 112 осіб, що проживають або проживали у м. Запоріжжя до повномасштабного вторгнення в Україну 2022 року віком від 18 до 66 років. Приналежність респондентів до певної статі, вікового діапазону, рівня освіти, приналежності до національності, етносу та регіону представлено у таблиці 2.1.

До загальної вибірки включено опитуваних незалежно від їх національності, тобто загальний масив даних включає результати інтерпретації відповідей в анкетах. В усіх інших методиках для аналізу були відібрані респонденти, які за національністю визначили себе українцями (щодо приналежності до етносу відбір не проводився). За регіональним охопленням опитування охопило респондентів, що проживають у м. Запоріжжя (Південний регіон України).

Таблиця 2.1

Анкетні дані: стать, вік, освіта респондентів

№ з/п	Критерій	Варіативність	Відсоток
1	Стать	Чоловіча Жіноча	33,04 66,96
2	Вік	14-21 22-26 27-35 36-47 48-70	9% 5% 23% 42% 21%
3	Рівень освіти	Вища освіта Студент Професійна освіта Середня освіта	81% 9,0% 6,3% 3,6%

2.5. Організація та методики проведення дослідження національної самосвідомості

Для виявлення рівня національної самосвідомості та за можливості порівняння із показниками попередніх досліджень, що проводились, було використано наступні методики:

- Анкета з відкритими та закритими питаннями, яка спрямована на вивчення емоційно-ціннісного компоненту національної самосвідомості, етнічної самосвідомості та регіональної ментальності – «**Анкета на визначення національної, етнічної та регіональної належності**», запропонована А.Ф. Гафіатуліною (Додаток А). Через те, що ця анкета була визначена для студентів, то для поточного дослідження її було трансформовано і замість спеціальності студентів респондентам було запропоновано вказати свій рівень освіти (для можливості зробити вибірку студентів для подальшого порівняння результаті із результатами дослідження, проведеного 2015-2017 роками А.В. Гафіатуліною). В першій частині цієї анкети опитуваним пропонується вказати вік, стать, спеціальність, а також до якої нації, етносу та регіону відносить себе респондент. Варіанти відповідей не надавались. Друга частина анкети складалася з блоків по п’ять тверджень у кожному щодо національної та етнічної приналежності, почуттів та ставлення до своєї нації, етносу. Варіанти відповідей варіювались від 1- «зовсім не погоджуюсь» до 5 – «повністю погоджуюсь. Таким чином, метою застосування даної анкети було зробити «зріз» емоційно-оцінного компоненту національної самосвідомості, етнічної самосвідомості (див. додаток А).

- **Тест Куна-Макпартланда «Хто я?»**. Ця методика запропонованої М.Куном і направлена на дослідження уявлень людини про свою особистість. Методика є нестандартизованим самоописом у відкритій формі та дозволяє робити судження про рівень самосвідомості та ідентичності людини. В роботі було використано цю методику в інтерпретації Т.В. Румянцевої. Опитуваним було запропоновано написати до 10 варіантів відповідей на питання «Хто я?». Бажано було вносити всі відповіді, які перші спадали на думку. Як результат було отримано дані, що дозволили виявити в системі ідентичності компоненти, що відповідають за громадянську та соціальні ідентичності.

- **Психосемантичний метод**, який представлено семантичним диференціалом. В дослідженні був використаних семантичний диференціал, розроблений О.М. Лозовою (модифікований тест Ч. Осгуда) (Додаток Б).

Категорією для семантизації було обрано поняття «нація».

- **Шкала колективної самооцінки (CSES)** Р. Лухтанена та Дж. Крокера у модифікації (Гнатенко та Павленко, 1999). Ця методика часто використовується у зарубіжній соціальній психології для визначення соціальної самооцінки особистості, що заснована на членстві особистості у визначених нею групах. Прикладом таких груп можуть бути раса, етнічність, стать тощо. Шкала представляє перелік тверджень, що стосуються належності особистості до групи чи категорії. Шкала містить 16 запитань, що вимірюють чотири типи самооцінки, які пов’язані з членством у відповідних групах (Додаток В). На всі запитання дається відповідь за 7-бальною шкалою Лайкерта з полюсами від 1 (абсолютно не згоден) до 7 (повністю згоден). Чотири типи самооцінки за даною методикою представляють наступні:
    - Самооцінка членства – вимірює наскільки респондент є значимим як член визначеної групи;
    - Особиста колективна самоповага – вимірює наскільки добре на думку опитуваного є його соціальна група;
    - Публічна колективна самоповага – вимірює те, як на думку респондента інші оцінюють дану соціальну групу
    - Важливість для ідентичності – вимірює наскільки важлива дана група для Я-концепції опитуваного.

В поточному дослідженні в якості приналежності до групи виступала визначена нація.

- **Опитувальник «Ідеальний образ»,** запропонований О.М. Кобилянською, складається із переліку 19 моральних якостей (Додаток Г), що характеризують національну самосвідомість. Опитувані мали висловити свою думку, розподіливши якості на три стовпчики:
    - 1– найважливіші якості, які обов'язково мають бути у громадянина;
    - 2 – ті, які можуть бути присутні, але не обов'язково;
    - 3 – ті, які можуть бути відсутні.

2.6. Дослідження рівня національної, етнічної самосвідомості українців та емоційно-ціннісний компонент самосвідомості українців

У експерименті взяло участь 114 осіб віком від 18 до 66 років, з якої 33% - чоловіки та 67% жінки. Приналежність респондентів до певної статі, вікового діапазону, рівня освіти, приналежності до національності, етносу та регіону представлено у відсотковому співвідношенні у таблиці 2.2.

До загальної вибірки включено опитуваних незалежно від їх національності, тобто загальний масив даних включає результати інтерпретації відповідей в анкетах. В усіх інших методиках для аналізу були відібрані респонденти, які за національністю визначили себе українцями (щодо приналежності до етносу відбір не проводився). За регіональним охопленням опитування охопило респондентів, що проживають у м. Запоріжжя (Південний регіон України відповідно до сегментації за А.В. Гафіатуліною - визначено для можливості порівняння результатів, отриманих в поточному дослідженні та в авторському дисертаційному дослідженні А.В. Гафіатуліної).

Таблиця 2.2.

Анкетні дані: стать, вік, освіта, нація, етнос, регіон респондентів

№ з/п	Критерій	Варіативність	Відсоток
1	Стать	Чоловіча Жіноча	33,04 66,96
2	Вік	18-21 22-26 27-35 36-47 48-70	9% 5% 23% 42% 21%
3	Рівень освіти	Вища освіта Студент Професійна освіта Середня освіта	81% 9,0% 6,3% 3,6%
4	Національна приналежність	Українська Слов'янська Не визначився	93% 1,8% 5,2%

Продовження таблиці 2.2

5	Етнічна приналежність	Українська Слов'янська Російська Євпропейська Індоєвропейська Глобальна Регіональна Не визначився	63% 17,6% 3,5% 5,3% 1,7% 0,9% 4,5% 2,6%
6	Регіональна приналежність	Запоріжжя Схід Україна Київ Південний регіон Європейський регіон Інше Світ	57,2% 5,2% 7,3% 4,1% 11,5% 3,1% 10,4% 1,2%

Серед опитуваних 93% від усіх, хто приймав участь в опитуванні, відзначили свою національну приналежність до українців, що говорить про високий рівень національної самосвідомості, в той час як до слов'янської національної приналежності віднесли себе лише 1,8% опитуваних. Якщо розглянути показник національної самоідентифікації вікової групи 18-26 років, то показник для українців складає 100%, тобто порівнюючи дані опитуваних аналогічної вікової групи Південного регіону із даними, що отримала А.В. Гафіатуліна під час аналогічного дослідження національної самосвідомості Південного регіону (показник для Південного регіону склав 92,1%), то маємо збільшення показника ідентифікації себе українцями серед молоді, що свідчить про одностайну позицію. Можемо стверджувати, що трансформаційний процес щодо національної самоідентифікації відбувається, для представників більш дорослого населення також інтенсивно, хоча представники індустріального Запорізького регіону, який знаходився в російській зоні впливу з початку проголошення незалежності України, був достатньо сильним.

Говорячи про етнічну самоідентифікацію, то тут по Запорізькому регіону, маємо більшу варіабельність, порівняно із національною самоідентифікацією: українцями себе вважають 63% опитаних, слов'янами себе вважають 17,6% опитуваних, інші етнічні приналежності загалом склади 19,4 % (сюди входять наступні варіанти: європейська, індоєвропейська, російська, нації та «людина світу»). Аналогічні результати в контексті «розмаїтості» було отримано і під час дослідження А.В. Гафіатуліної, в якій провідне місце займав український етнос, але також розмаїтість відзначалася поліетнічною тенденцією (український/слов'янський, український/російський тощо).

Якщо розглянути в поточному дослідженні показник етнічної самоідентифікації вікової групи 18-26 років, то показник українців складає 66,6%, в той же час вважають себе представниками глобального етносу (індоєвропейський, «людина світу») 20 % опитуваних, інші по 6% - російського етносу або важко відповісти. Порівнюючи із результатами аналогічної групи респондентів для Південного регіону дослідження А.В. Гафіатуліної, то показник тих, хто відносить себе до українського етносу – зменшено на 8,4%, можемо зробити припущення, що показник залишився в межах похибки. В той же час збільшилася тенденція до тяжіння до етнічної ідентифікації респондентів із європейським етносом (слов'янський етнос трансформувався у європейський, східно-європейський або індо-європейський).

Отже, можемо зробити висновок, що приналежність до української національності та українського етносу є провідним у представників Південного регіону України, при тому показник національної самоідентифікації збільшився серед молоді 18-26 років порівняно із попередніми дослідженнями, що проводились 7 років тому, 2 роки із яких триває активна фаза російсько-української війни.

Наступним кроком поточного дослідження була інтерпретація результатів опитування за твердженнями щодо характеристик емоційно-ціннісного компонента самосвідомості, який розглядається на наступних рівнях суспільної свідомості: національному, етнічному та регіональному. Ці рівні можемо

розглядати як національний, етнічний та регіональний рівні ідентичності. Варіантами відповіді на питання були «зовсім не погоджуюсь», «частково не погоджуюсь», «не знаю», «частково погоджуюсь», «повністю погоджуюсь». Отримані дані анкети наведено у порівняльній таблиці, де зазначено відсоткові показники відповідей «цілком згоден» за п'ятьма твердженнями анкети, які стосуються національних , етнічних та регіональних почуттів та суджень (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл суджень респондентів про свою приналежність до нації, етносу, %

Твердження	**Результати А.В. Гафіатуліної (2015-2017 р.)**	**Вікова група 18-26 років**	**Загальна кількість опитаних**
1. Я відчуваю себе представником своєї (свого)...	**нації (50,7);** етносу (31,0) **регіону (47,9)**	нації (18,7); етносу (25,0) **регіону (30)**	нації (49); **етносу (59,8)** **регіону (60)**
2. Я поважаю цінності та почуття всіх представників своєї (свого)…	**нації (57,7);** етносу (42,3) регіону (45,1)	**нації (18,7);** етносу (13,0) **регіону (19)**	**нації (50,9);** **етносу (53)** регіону (46)
3. Я позитивно ставлюся до своєї (свого)...	**нації (50,7);** етносу (47,9); регіону (43,7)	**нації (25);** етносу (13); регіону (19)	**нації (68,6);** **етносу (67);** регіону (55)
4. Я відчуваю відповідальність за свою (свій)…	нації (18,3); етносу (16,9); **регіону (19,7)**	нації (12,5); етносу (19); **регіону (20)**	нації (43); етносу (42); регіону (40)
5. Я пишаюся своєю(своїм)…	нації (29,6); етносу (33,8) **регіону (29,6)**	нації (12,5); етносу (13) **регіону (20)**	**нації (55,8);** етносу (47) **регіону (50)**

Якщо аналізувати результати, отримані під час поточного дослідження, то маємо констатувати, що молодь порівняно із більш дорослими респондентами набагато менше перебуває у площині національного, етнічного чи регіонального. Для більш дорослих респондентів відчуття себе представником нації, етносу чи регіону набагато актуальніше. Порівнюючи поточні результати із результатами, отриманими під час дослідження А.В. Гафіатуліної (порівнюємо її результати, отримані для Південного регіону), констатуємо значне зниження значення національного, етнічного та регіонального для представників студентства, хоча в той же час показники щодо відповідальності за націю, етнос та регіон як і в дослідженні, проведеному 2015-2017 роках, залишилося майже без змін. В загальному ж заліку показники ставлення до національного, етнічного та регіонального компонента у опитаних респондентів є на високому рівні.

Також звертаємо увагу на регіональний компонент, який було зафіксовано А.В. Гафіатуліній під час її дослідження, та фіксується під час поточного дослідження: відчуття належності, цінності та навіть відповідальності за регіон у опитаних вищий за національну та етнічну приналежність. Етнічний компонент не превалював в жодному з емоційно-ціннісних блоків над національним чи регіональним, які більш важливішими для респондентів. Етнічна приналежність залишається другорядною.

2.7. Дослідження національної самоідентифікації у структурі соціальних ідентичностей українців, семантизації поняття «нація», моральних якостей, що характеризують національну свідомість

Вивчаючи національну самоідентифікацію у структурі соціальних ідентичностей українців проаналізуємо дані, отримані під час опитування респондентів щодо власної ідентичності (тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто Я?). Дані свідчать про те, що 48% загальної кількості опитуваних серед 10 найактуальніших соціальних ролей визначають свою національну чи

громадянську приналежність (майже для половини опитуваних дані приналежності є значимими), натомість 52% опитаних жодним чином не зазначили своєї національної чи громадянської приналежності, тому можна стверджувати про їх низький рівень актуальності національної ідентичності. Актуальніші зазначені ролі – навчально-професійна, сімейна приналежність, пряме позначення статі чи світоглядна ідентичність. Якщо аналізувати вікові групи, то у віковій групі від 18 до 26 років національну чи громадянську ідентичність визначили лише 37,5% і чим старша група опитуваних, тим важливіша для них громадянська чи національна ідентичність відповідно до результатів опитування (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

% респондентів за віковими групами, що вказували національну чи громадянську ідентичність серед 10 соціальних ролей

№ з/п	Вікова група	%
1	18-26 років	37,5
2	27-35 років	40,9
3	36-47 років	51,1
4	48-70 років	52,9

Для візуалізації представимо наведені дані у вигляді графіка (представлено на рис. 2.1):

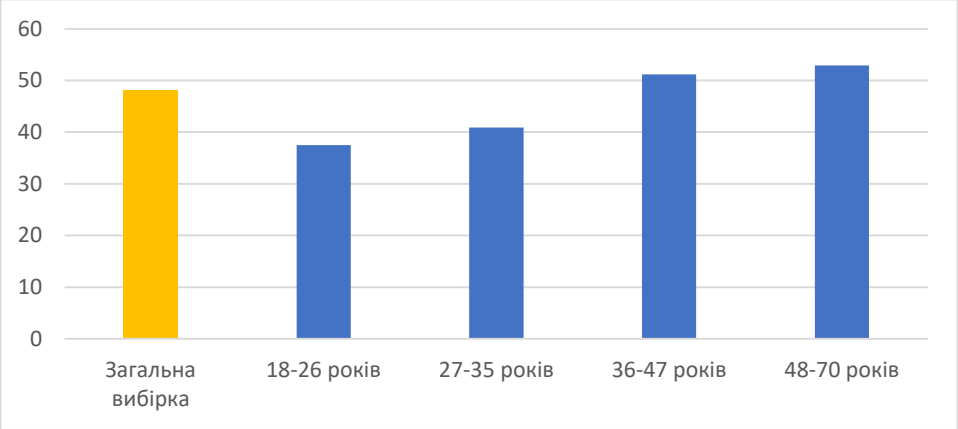

Рис. 2.1. % респондентів за віковими групами, що вказували національну чи громадянську ідентичність серед 10 соціальних ролей

Відповідно можемо зробити висновок, що для молодих людей запорізького регіону значущість громадянської чи національної приналежності не є актуальнішою ніж соціальна чи професійна роль. Проте чим більш старша (зріла) особистість, тим більше значення для неї має громадянська чи національна ідентичність. Загалом рівень актуальності національної ідентичності для респондентів ледь перевищив 50%, тому можемо сказати про середній рівень значущості національної ідентичності у складі ідентичностей особистості. У молодих людей/студентів національна ідентичність серед інших ідентичностей особистості знаходиться на низькому рівні важливості.

Наступним методом дослідження використано метод семантичної диференціації національної самосвідомості, розробленого О.М. Лозовою за модифікації Ч. Осгуда. Аналогічний тест було використано у дисертаційному дослідженні А.В. Гафіатуліної, тому маємо можливість провести порівняльний аналіз результатів досліджень, де категорію для семантизації в тесті було обрано поняття «нація», яке вважається ключовим у частині національної самосвідомості. Проведено процедуру оцінювання, математично опрацьовано емпіричні дані та проведено змістовний аналіз отриманих даних (інтерпретовано виділені значення на основі смислових інваріант).

На графіку представлено результати вибору позитивних оцінок щодо запропонованих факторів, представлено у відсотковому рівні щодо загальної вибірки, дані представлені загальної вибірки та окремо виділено показники групи віком від 18 до 26 років.

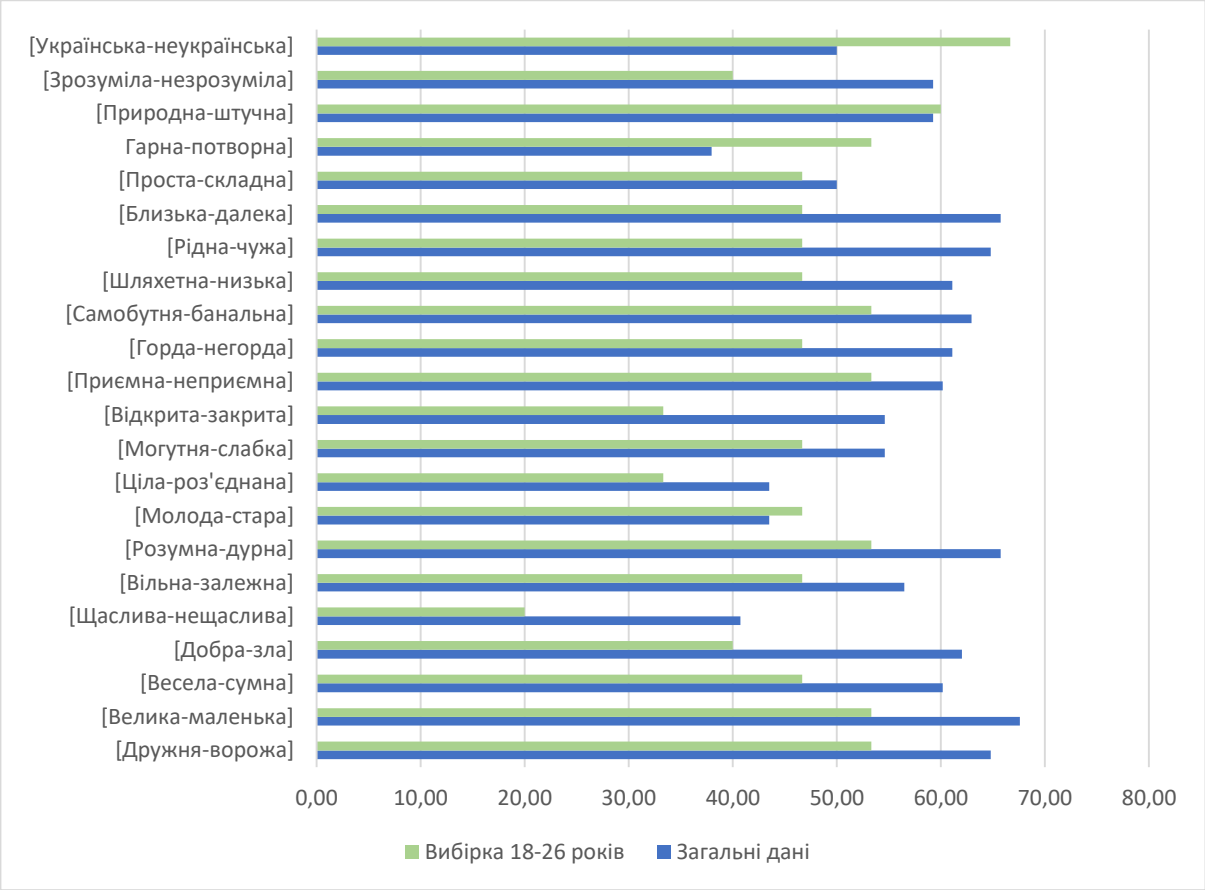

Рис.2.2. Результати вибору позитивних оцінок щодо запропонованих факторів, у відсотковому рівні, загальна вибірка та вибірка молоді віком 18-26 років

Семантизація категорії «нація» проводилась з подальшим застосуванням факторного аналізу до отриманих оцінок представлених якостей, в результаті чого вдалося виділити фактори, які розкривають семантичну наповненість категорії *Нація* у респондентів.

На основі комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics version 30.0.0.0 (172) за допомогою методу головних компонентів проводилася факторизація отриманих експериментальних даних. Для досліджуваної групи та до групи респондентів 18-26 років було встановлено рівень статистичної значущості факторів у показниках не нижче 8 % поясненої дисперсії і статистичної значущості шкал – 0.60 (налаштування зроблені аналогічно дослідженню А.В. Гафіатуліної). Факторні навантаження подані в додатках (див. додатки Д, Е).

У результаті факторизації поняття нація із загальної вибірки було виділено 2 фактори (доля пояснюваної дисперсії 74,483%). Слід відмітити, що обидва фактори у сумі включають у свій склад всі запропоновані шкали.

Так до першого фактору (доля пояснюваної дисперсії 50,398%) було віднесено наступні шкали: рідна (0,908), природна (0,898), гарна (0,859), близька (0,837), приємна (0,832), велика (0,818), самобутня (0,818), українська (0,806), шляхетна (0,804), горда (0,796), добра (0,775), зрозуміла (0,775), дружня (0,757), розумна (0,731), відкрита (0,668), весела (0,655). Наведені показники дозволяють назвати фактор як *Позитивна самобутність.*

До другого фактору (доля пояснюваної дисперсії 24,085%) було віднесено наступні шкали: ціла (0,898), могутня (0,823), вільна (0,771), щаслива (0,738), проста (0,607). Наведені показники дозволяють назвати фактор як *Щастя у свободі*.

В цілому за результатами факторизації поняття нація можемо зробити висновок про те, що респонденти сприймають це поняття абсолютно позитивно, і окремо виділяють такі критерії як могутність, вільність, цілість, щастя та простота.

Аналогічну факторизацію було проведено і для частини вибірки (молодь 18-26 років). У результаті факторизації поняття нація із вибірки було виділено 4 фактори (доля пояснюваної дисперсії 86,903%). До обраних факторів не ввійшли наступні шкали (які увійшли до переліку критеріїв у загальній вибірці): Молода, Шляхетна, Проста.

До першого фактору (доля пояснюваної дисперсії 34,107%) віднесено наступні шкали: гарна (0,882), природна (0,831), близька (0,830), зрозуміла (0,743), самобутня (0,739), велика (0,729), приємна (0,707), рідна (0,686), горда (0,616), українська (0,620). Можна назвати цей фактор «*Рідна і самобутня*».

До другого фактору (доля пояснюваної дисперсії 26,069%) віднесено наступні шкали: вільна (0,901), розумна (0,833), весела (0,751), могутня (0,730), відкрита (0,612), що дозволяє назвати фактор «*Могутня і вільна*».

До третього фактору (доля пояснюваної дисперсії 14,879%) віднесено наступні шкали: дружня (0,915), добра (0,677), назвемо цей фактор як *«Дружня»*.

До четвертого фактору (доля пояснюваної дисперсії 11,848%) віднесено наступні шкали: ціла (0,872), щаслива (0,825), назвемо фактор як «*Щастя бути цілим».*

Отже, у молоді, як і в загальній вибірці респондентів, спостерігаємо позитивне сприйняття своєї нації, що відображено в характеристиках, якими респонденти наділяють націю, а саме – велика, приємна, рідна, самобутня.

Проведемо порівняння факторного аналізу поточного опитування (група молоді) та результати факторного аналізу дослідження студентів Південного регіону А.В. Гафіатуліної, дані представлено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Факторна картина оцінок категорії *Нація*

Показники студентів Південного регіону (А.В. Гафіатуліна)	**Поточні показники опитуваної групи 18-26 років**
Позитивна оцінка; Близькість рідного; Природність; Самобутність; Простота; Молодість; Маскулінність	Рідна і самобутня; Могутня і вільна; Дружня; Щастя бути вільним

Порівнюючи отримані дані поточного дослідження із попереднім дослідженням А.В. Гафіатуліної можемо зробити висновок про те, що позитивне сприйняття власної нації у молоді не змінилося, молоді респонденти наділяють націю майже усіма позитивними характеристиками із запропонованих. При тому, до першого фактору в поточному дослідженні виділено важливих критеріїв, у попередньому дослідженні молоді Південного регіону до першого фактору було віднесено п’ять характеристик.

Також для оцінки національної самосвідомості опитуваних було проведено констатувальний експеримент, де респондентам було запропоновано перелік моральних якостей, що характеризують національну самосвідомість. Респонденти мали висловити свою думку, розподіливши якості на наступні стовпчики: 1 – найважливіші якості, 2 – ті, які можуть бути присутні, але не обов'язково, 3 – ті, які можуть бути відсутні. Отримані результати наведені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Розподіл моральних якостей щодо наявності їх у громадянина (загальна вибірка):

№	Моральні якості	Наявність якості (%)		
		Обов'язково присутні	Не обов'язково присутні	Можуть бути відсутні
1	Доброта	65,6	29	2,8
2	Справедливість	85	10	2,8
3	Щирість	61,7	33,9	1,8
4	Взаємодопомога	82	14	1,8
5	Принциповість	41	48	7,5
6	Турботливе і відповідальне ставлення до оточуючих	77,4	15	5,6
7	Здатність мислити критично	63,7	18,8	15
8	Самокритичність	61,7	27	8,4
9	Бережливе ставлення до природи	80,3	15	2,8
10	Здатність до естетичного сприйняття природи	52,9	33,9	10,3
11	Працьовитість	66,6	26,4	4,7
12	Патріотизм	60,7	30	6,6
13	Інтерес до історії рідного краю	77,4	17,9	2,8
14	Інтерес до традицій народу, його культури	76,4	18,8	2,8

Продовження таблиці 2.6

15	Уміння відрізнити справжню красу від дешевих імітацій	76,4	16,9	4,7
16	Любов до рідної мови	81,3	13,2	3,7
17	Самовіддане служіння Батьківщині	71,5	22,6	3,7
18	Національна гордість	80,3	16,9	0,9
19	Самовдосконалення як засіб служіння народові	71,5	22,6	3,7

Аналізуючи поточні отримані дані можемо зробити висновок, що актуальними найважливішими п’ятьма моральними якостями для громадянина для опитуваних визначено наступні:

- справедливість (85%),
- взаємодопомога (82%)
- любов до рідного краю (81%)
- національна гордість та самоповага (80%) та
- бережливе ставлення до природи (80%).

Звертаємо увагу, що також визнано важливими такі якості як турботливе ставлення до оточуючих (77%), інтерес до історії рідного краю (77%), інтерес до традицій народу та уміння відрізнити справжнє від імітацій (по 76%). Єдиним із наведених якостей, що були відносно низько оцінені як необхідні – це Принциповість (41%). Досить цікавим є те, що не важливими наведені якості відзначили в середньому 6% опитаних.

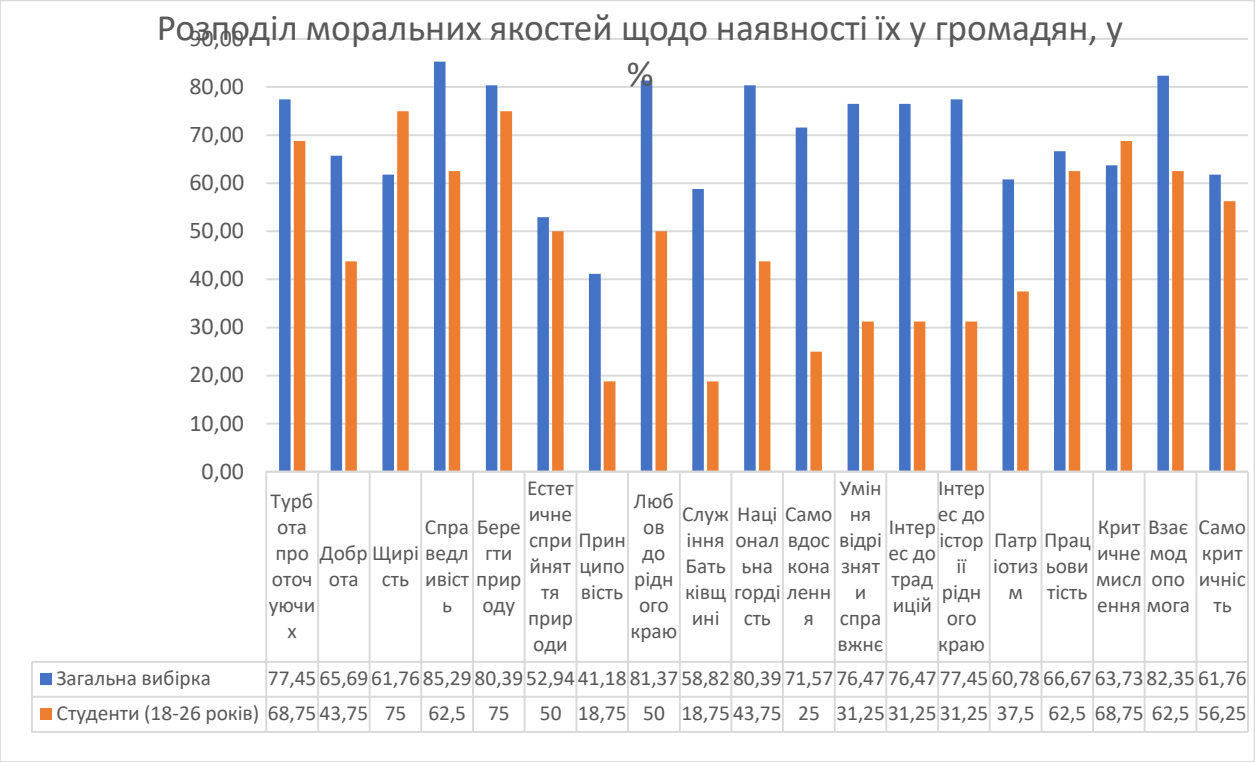

Рис. 2.3. Розподіл моральних якостей щодо наявності їх у громадян, у %

Якщо порівнювати із показниками вибірки 18-26 років (молоді люди), то цією групою вибрано значно менше обов'язкових моральних якостей для громадянина. Порівняємо п'ять моральних якостей, що притаманні загальній виборці та виборці, що складається із молоді:

Таблиця 2.7

Топ із 5 моральних якостей, обов'язкових для громадянина, %

Загальна вибірка:	Вибірка представників 18-26 років:
• справедливість (85%), • взаємодопомога (82%) • любов до рідного краю (81%) • національна гордість та самоповага (80%) та • бережливе ставлення до природи (80%).	• щирість та бережливе ставлення до природи (по 75%) • критичне мислення (68,75%) • турбота про оточуючих (68,75%) • справедливість і працьовитість (по 62,5% кожна)

Бачимо дві спільні якості як справедливість та бережливе ставлення до природи як провідні серед моральних якостей, що мають бути притаманні громадянину.

Можемо зробити висновок про важливість моральних якостей, що характеризують національну самосвідомість. Результати аналізу обраних якостей із загальної вибірки респондентів говорить нам про високі стандарти/вимоги щодо моральних якостей українців (позитивна оцінка усіх наведених якостей не зменшувалася нижче 50% окрім однієї запропонованої якості – Принциповість (лице 41% респондентів віднесли її до потрібних якостей), що може говорити про необхідність під час війни швидко адаптуватися до нових умов, що досить складно зробити «застрягаючи» у полоні власних принципів. Представники молоді також вимогливі до моральних якостей, що обов'язково мають бути у громадян, і високо оцінили наступні якості як щирість, турбота про природу, турбота про оточуючих, справедливість, критичне мислення.

2.8. Дослідження колективної самооцінки респондентами своєї національної спільноти

Наступним кроком поточного дослідження є обробки та інтерпретація даних методики «Шкала колективної самооцінки» («Collective Self-Esteem Scale (CSES)», R. Luhtanen, J. Crocker). Нагадаємо чотири субшкали, закладені в методиці:

1) оцінка членства (Membership Esteem);

2) приватна-колективна самооцінка (Private Collective Self-Esteem);

3) публічна-колективна самооцінка (Public Collective Self-Esteem);

4) значимість для ідентичності (Importance to Identity).

Обробка даних передбачала кількісний та якісний аналіз отриманих результатів. Кількісний аналіз проведено з використанням методу описової статистики (за кожною шкалою зроблено відсотковий аналіз).

Результати обробки методики «Шкала колективної самооцінки» серед опитуваних представлено в табличному вигляді (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Відсотковий розподіл за рівнями шкали колективної самооцінки серед досліджуваних (уся вибірка), %

Шкала	Оцінка членства			Приватна-колективна самооцінка			Публічна-колективна самооцінка			Значимість для ідентичності		
Рівень	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Загальна вибірка	0	64	35	0	36	63	0	64,7	35	4,9	84	10,8

Відповідно до отриманих даних можемо відмітити, що респонденти не роблять низької оцінки щодо власного членства у національній спільноті, не знецінюють власну націю та не вважають, що інші спільноти погано ставляться до їхньої нації, оцінюють націю як цінну та значиму для власної ідентичності. Середній рівень оцінок переважає серед показників за усіма шкалами, з чого можемо зробити висновок, що респонденти не вважають себе ані поганими, ані найкращими представниками нації, а представники інших націй за думкою опитуваних, також не сприймають українську націю ані як найгіршу, ані як найкращу. Середнім рівнем відзначається і шкала «Значимість для ідентичності», що говорить про стабільну середню важливість національності серед інших ідентичностей особистості.

Цікавим також є можливість порівняти отримані дані для різних вікових груп респондентів. Результати відсоткового розподілу за рівнями шкал CSES наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Відсотковий розподіл за рівнями шкали колективної самооцінки серед досліджуваних груп (вибірка розділена на відповідні групи за віком), %

Шкала	Оцінка членства			Приватна-колективна самооцінка			Публічна-колективна самооцінка			Значимість для ідентичності		
Рівень	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Молодь	0	82	17	0	58,8	41	0	58,8	41	5,8	88	5,8
27-35 років	0	82	17	0	52	47	0	82,6	17	8,7	82	8,7
36-45 років	0	64	35	0	29,7	70	0	62	37	8,1	78	13
46-70 років	0	35	65	0	10	90	0	50	50	0	80	20

Щодо шкали «Оцінка власного членства у національній спільноті» звертаємо увагу на те, що всі опитувані відзначають середній або високий рівень власного членства у спільноті, що говорить про те, що всі респонденти відчувають себе хорошими представниками власної нації. Якщо ж подивитися на кількісні показники середніх та високих оцінок, то бачимо тренд до збільшення рівня більш високих оцінок зі збільшенням віку опитаних: чим більш зрілі опитувані, чим більш сформована ідентичність особистості, тим більшою є оцінка власної цінності для соціальної групи. Схожа картина щодо збільшення оцінок респондентів щодо високого рівня участі відмічаємо при аналізі шкал «Приватна-колективна самооцінка національної спільноти» та «Публічна-колективна самооцінка національної спільноти».

Якщо ж провести аналіз змін у колективній самооцінці своєї національної спільноти серед студентів, то звернемося до даних, отриманих під час поточного опитування (виокремимо групу респондентів 18-26 років) та опитування серед студентів Південного регіону, що проводила А.В. Гафіатуліна у 2045-2017 роках. Порівняльну таблицю наведено у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Відсотковий розподіл за рівнями шкали колективної самооцінки серед досліджуваних груп (група респондентів віком від 18 до 26 років за поточним дослідженням та група студентів Південного регіону за дослідженням 2015-2017 років А.В. Гафіатуліної), %

Шкала	Оцінка членства			Приватна-колективна самооцінка			Публічна-колективна самооцінка			Значимість для ідентичності		
Рівень	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Молодь	0	82	17	0	58,8	41	0	58,8	41	5,8	88	5,8
Південний регіон	8	83	9	9	50	41	14	72	14	29	72	0

Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що серед представників молоді Південного регіону середній рівень оцінки членства у національній спільноті був та залишається основним, проте також слід відмітити, що серед молоді став також з'являтись високий рівень оцінки власної нації та знизився рівень низької оцінки. Отже, представниками молоді Південного регіону нація сприймається досить позитивно (середній та високий показники колективної самооцінки) та збільшення показників публічної колективної самооцінки (покращилася оцінка себе «очима інших»). Важливість нації для ідентичності також збільшилась та покращилась у порівнянні із показниками 2015-2017 років, проте національна ідентичність не є першочерговою у структурі Я-концепції особистості.

Отже, аналіз результатів емпіричного дослідження змісту та трансформаційних особливостей національної самосвідомості українців дає змогу таким чином підсумувати роботу:

- аналіз результатів дослідження національної, етнічної та регіональної приналежності українців та порівняння поточних результатів із попередньо

проведеними дослідженнями дає нам змогу зробити висновок про те, що українська національна приналежність є домінуючою серед українців м. Запоріжжя – 93%, при тому порівнюючи поточні дані для студентів із даними, отриманими у попередніх дослідженнях студентів Південного регіону отримуємо збільшення показника національної свідомості з 92% до 100%. Щодо емоційно-ціннісного компонента самосвідомості українців, то можемо констатувати, що молодь порівняно із більш дорослими респондентами менше перебуває у площині національного, етнічного та регіонального. Для більш дорослих українців відчуття приналежності до національної, етнічної та регіональної груп має більше значення. Порівнюючи показники емоційно-ціннісного компоненту у представників молоді поточного дослідження із даними 2015-2017 років дослідження А.В. Гафіатуліної можемо констатувати зниження значення національного, етнічного та регіонального компоненту, хоча в той же час показники щодо відповідальності за націю, етнос, регіон у молодих людей залишилося без змін. Зафіксований під час попередніх досліджень регіональний компонент продовжує бути значущим для молоді. Етнічна ж приналежність залишається другорядною.

- Аналіз результатів дослідження національної самоідентифікації у структурі соціальних ідентичностей українців констатує, що 48% загальної кількості опитуваних серед 10 найактуальніших соціальних ролей визначають свою національну чи громадянську приналежність. Для молодих людей запорізького регіону значущість громадянської чи національної приналежності не є актуальнішою, ніж соціальна чи професійна роль. Також під час аналізу за результатами отриманих даних відмічено, що чим більш зріла особистість, тим більше значення для неї має громадянська чи національна ідентичність.

- Аналіз та інтерпретація результатів семантичної диференціації ключового поняття національної свідомості дають змогу зробити висновок щодо позитивної оцінки власної нації респондентами. Нація наділяється усіма можливими із запропонованих позитивних якостей: рідна, природна, гарна, близька, приємна, велика, самобутня, могутня, вільна, ціла тощо. Аналізуючи

дані факторизації поняття нація для вибірки молоді визначено, що на відміну від загальної вибірки, представники молоді не включають до суттєвих наступні критерії щодо визначення поняття нація: молода, шляхетна, проста. Якщо порівнювати дані, отримані під час поточного дослідження із попередніми дослідженнями, що маємо відмітити, що кількість якостей, віднесених до важливих збільшилася вдвічі (з 5 критеріїв у дослідження 2015-2017 років до 10 критеріїв у поточному дослідженні).

- Під час аналізу даних під час дослідження моральних якостей, що характеризують національну свідомість можемо відмітити, що всі моральні якості, визначені авторами методики як значущі для національної свідомості, також підтверджені респондентами як значущі, тобто респонденти підтверджують високі стандарти щодо моральних якостей українців. Лише така якість як «Принциповість» була відмічена меншою (середньою) вагою порівняно із усім переліком наданих моральних якостей. Найважливішими моральними якостями для громадянина опитуваними визначені наступні: справедливість, взаємодопомога, любов до рідного краю, національна гордість та самоповага, бережливе ставлення до природи. Представники молоді також вимогливі до моральних якостей громадянина, проте найбільше виділяють наступні: щирість, турбота про оточуюче середовище, турбота про оточуючих, справедливість та критичне мислення.

- Якісний та кількісний аналіз колективної самооцінки українців запорізького регіону своєї національної спільноти показу, що середній рівень оцінок переважає за усіма шкалами, що значить до опитувані не вважають себе ані поганими, ані найкращими представниками власної нації, але і представники інших націй за думкою опитуваних, також не сприймають українську націю ані найгіршою, ані найкращою. Також середній показник шкали значимості для ідентичності говорить про стабільну середню важливість національності серед інших ідентичностей особистостей. Порівнюючи дані змін у національній самооцінці національної самосвідомості (поточні та попередні дослідження), робимо висновок, що серед представників молоді

запорізького регіону середній рівень оцінки членства у національній спільності був та залишаться основним. Молодь сприймає націю позитивно, та в той же час покращилася оцінка себе «очима інших», важливість нації для ідентичності також збільшилась та покращилась, проте національна ідентичність як не була так і залишається не першочерговою у структурі Я-концепції представників молоді.

ВИСНОВКИ

У даній роботі представлено теоретичне узагальнення наукової проблеми формування національної самосвідомості. Узагальнення теоретико-емпіричних результатів роботи щодо психологічного контексту трансформації національної самосвідомості українців під час війни дає підстави зробити наступні висновки:

- У роботі національна свідомість розглянута як одну із форм суспільної свідомості, феномен, що має соціально-політичне походження та емоційно-ціннісну та культурну основу у процесі життєдіяльності національної спільноти. Тобто національна свідомість – це усвідомлення особистістю себе як представника своєї нації та виражається у властивості виділити себе серед інших націй.

- Розглянуто теоретичні моделі, що пояснюють процеси зміни самосвідомості під час екстремальних ситуацій, історичних та соціальних подій. Масовий досвід участі у війні сприяє значним соціокультурним трансформаціям на рівні всієї нації. Конфліктні ситуації високої інтенсивності провокують переосмислення колективної ідентичності, змінюють систему цінностей та уявлення про світ. Війна стає потужним інструментом соціальних змін, який формує нові форми спільності та солідарності, що відображається у змінах національної самосвідомості.

- У результаті емпіричного дослідження національної, етнічної та регіональної приналежності українців та порівняння поточних результатів із попередньо проведеними дослідженнями дає нам змогу зробити висновок про те, що українська національна приналежність є домінуючою серед українців м. Запоріжжя – 93%. Щодо емоційно-ціннісного компонента самосвідомості українців, то можемо констатувати, що молодь порівняно із більш дорослими респондентами менше перебуває у площині національного, етнічного та регіонального. Для більш дорослих українців відчуття приналежності до національної, етнічної та регіональної груп має більше значення.

- Аналіз результатів дослідження національної самоідентифікації у структурі соціальних ідентичностей українців констатує, що 48% загальної

кількості опитуваних серед 10 найактуальніших соціальних ролей визначають свою національну чи громадянську приналежність. Для молодих людей запорізького регіону значущість громадянської чи національної приналежності не актуальнішою, ніж соціальна чи професійна роль.

- Аналіз та інтерпретація результатів семантичної диференціації ключового поняття національної свідомості дають змогу зробити висновок щодо позитивної оцінки власної нації респондентами. Нація наділяється усіма можливими із запропонованих позитивних якостей: рідна, природна, гарна, близька, приємна, велика, самобутня, могутня, вільна, ціла тощо.

- Під час аналізу даних під час дослідження моральних якостей, що характеризують національну свідомість можемо відмітити, що всі моральні якості, визначені авторами як значущі для національної свідомості, також підтверджені респондентами як значущі, тобто респонденти підтверджують високі стандарти щодо моральних якостей українців.

- Якісний та кількісний аналіз колективної самооцінки українців запорізького регіону своєї національної спільноти показу, що середній рівень оцінок переважає за усіма шкалами, що значить до опитувані не вважають себе ані поганими, ані найкращими представниками власної нації. Середній показник шкали значимості для ідентичності говорить про стабільну середню важливість національності серед інших ідентичностей особистостей. Порівнюючи дані змін у національній самооцінці національної самосвідомості (поточні та попередні дослідження), робимо висновок, що серед представників молоді запорізького регіону середній рівень оцінки членства у національній спільності був та залишається основним.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів трансформування національної самосвідомості українців. Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні національної самосвідомості з іншими формами суспільної свідомості (етнічної, громадянської, політичної, професійної тощо), емоційно-ціннісних компонентів національної самосвідомості та динаміки їх зміни серед різних вікових груп-представників української нації під час та після закінчення війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балагутрак М.П. Українська етнопсихологія XIX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України; Інститут народознавства. Львів, 2004. 198 с.

2. Березін А. М. Психологічні чинники ґенези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 208 с.

3. Бойко С. М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.12. Київ, 2005. 200 с.

4. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144

5. Бичко О.В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 281 с.

6. Вирост Й. С. Національна самосвідомість: проблеми визначення й аналізу. *Філософська та соціологічна думка*. Вип. № 7. 1989. С. 11–19.

7. Гафіатуліна А.В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 20 с.

8. Гафіатуліна А. В. Регіональні особливості колективної самооцінки студентами своєї національної спільноти. *Вісник Одеського національного університету ім. Мечникова. Психологія*. Одеса, 2017. Т.22. Вип. 2 (44). С. 27–35.

9. Гафіатуліна А. В. Семантична диференціація ключового поняття національної самосвідомості студентів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. *Психологія.* Вип. № 2. 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_2_4.

10. Гнатенко П. И. Национальная психология: монографія. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2000. 214 с.

11. Грицак Я.І. Українська ідентичність. *Часопис «Критика».* 2016. Вип. №3-4. URL: https://krytyka.com/ua/articles/ukrayinska-identychnist

12. Губко О. Психологія українського народу: наук.дослідж.: в 4-х кн. 2-ге вид., доп. Київ: Видавець Сергій Наливайко, 2010. Кн. І: Психологічний склад праукраїнської народності. 504 с.

13. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: монографія / Ю.І. Римаренко та ін. ; за заг. ред. Ю.І. Римаренка. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 516 с.

14. Євтух В. Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. Київ: Стилос, 2001. 206 с.

15. Іващенко К. В. Національна самосвідомість. *Енциклопедія Сучасної України.* Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/article-71054.

16. Коляденко С. Маргарет Мід – засновниця культурологічної теорії трьох типів культур. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення:* зб. наук. праць. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 114-120.

17. Комплексне дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року». URL: https://ratinglab.org/research/how-the-war-changed-me-and-the-country-summary-of-the-year.

18. Кухарук О. Ю. Теорія соціальної ідентичності та прогнозування соціальної поведінки: Основні підходи. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Вип. 48 (51). 2021. URL: http://surl.li/ecrjul

19. Кухарук О. Ціннісна складова соціальної ідентичності у прогнозуванні соціальної взаємодії. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* Вип. 11. 2021. С. 87–93. URL: https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.12.

20. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми й тенденції розвитку. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО*. Вип. 12. 2006. С.162-168.

21. Льовочкіна А.М. Етнопсихологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2002. 144 с.

22. Мамчур І.В. Соціально-психологічні особливості сформованості компонентів національної самосвідомості студентів. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. Тернопіль, 2022. С. 160-163

23. Мартинюк О. Роль соціально-психологічних чинників у формуванні етнонаціональної самосвідомості. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Вип. 7. 2020. С. 62–69. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/11.pdf.

24. Маєвська Н.А. Психологічні ознаки культури українців на сучасному етапі розвитку суспільства: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2003. 20 с.

25. Мединська Ю.Я. Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2005. 20 с.

26. Нельга О.В. Українська етносоціологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2015. 538 с.

27. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Кам’янець-Подільський, 2017. 195с.

28. Посохова Я.С. Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її визначення. *Право і безпека*. Вип. №2. 2015. С. 217-221.

29. Потапчук Т.В. Національна ідентичність: становлення та розвиток у сучасному суспільстві. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім.. Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки.* Вип. №1. 2012. С. 50-53.

30. Пірен М. І. Основи етнопсихології : підр. 2-ге вид., доп. Київ, 1998. 436 с.

31. Розумний Б. Ю. Сутність поняття «Національна свідомість» у наукових дослідженнях. *Цивілізаційний поступ сучасної освіти і науки* : матеріали VIII наук.-практ. конф. магістрантів ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2017. С. 54.

32. Савицька О. В. Етнопсихологія : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2011. 264 с.

33. Сахацький С. Українська мова і проблеми етнічної самоідентифікації. Інтернет-видання: THE EPOCH TIMES. URL: www.epochtimes.com.ua/articles/view/5/436.html.

34. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

35. Соколова В.Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.

36. Сміт Ентоні. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

37. Співак Л. М. Проблема співвідношення між феноменами «національна самосвідомість» та «етнічна самосвідомість» у психології. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 9. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 592-601.

38. Співак Л. М. Специфіка змісту та структури національної самосвідомості особистості у психологічній науці. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та ДВНЗ «Запорізький національний університет» / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич. Вип. № 1. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. С. 73-77.

39. Терещенко К.В. Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості. *Вісник післядипломної освіти.* Вип. 1(2). 2010. С. 392-399.

40. Чепа М.-Л. А. Етнопсихологічний дискурс глобалізації : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.

41. Швецова А. В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03. Київ, 1999. 35 с.

42. Шпичка О. Стадії психосоціального розвитку за Еріком Еріксоном. 2023. URL: https://www.shpychka.com/stadiyi-psihosotsialnogo-rozvitku-za-erikom-eriksonom/.

43. Юрченко В.І. Формування в молоді національної самосвідомості – одне з головних завдань освіти. *Рідна мова: Квартальник украї нського вчительського товариства у Польщі*. Вип. № 18. 2012. С.13- 15.

44. Яблонська Т.М. Етнопсихологічний вимір України: семіозис, міфотворчість, ідентичність: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 193 с.

45. Як війна змінила суспільну думку Українців: соціологічні дослідження. *Опитування фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова.* 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-zminyla-suspilnu-svidomist-ukrayintsiv-sotsiolohichni.

46. Erikson E. Identity and the life cycle. New York : Norton, 1980. 191 p.

47. Rivenburgh N. K. Social identity theory and news portrayals of citizens involved in international affairs. *Media Psychology*. No 2 (4). 2000. P.303-329.

48. Reynolds K. Social Identity in Social Psychology. *The Australian National University.* 2015. URL: http://surl.li/kulyqe

49. Trepte S., Loy L.S. Social Theory and Self-Categorizatin Theory. The Internatinal Encyclopedia of Media Effects. 2017. URL: http://surl.li/iiwneo

50. Woods E.T., Schertzer R, Kaufmann E. "Ethno-national conflict and its management". *Commonwealth & Comparative Politics*. Vol. 49. 2011. P. 153–164.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета на визначення національної, етнічної та регіональної належності

Просимо прийняти Вас участь в анкетуванні, спрямованому на вивчення суспільної думки в Україні. Гарантуємо анонімність Ваших відповідей. Ваша думка є дуже важливою для нас. Ми вдячні Вам за участь!

Ваша стать _____

Ваш вік _____

Ваш рівень освіти _____

1. Визначте, будь-ласка, свою приналежність. Представником якої нації, етносу та регіону Ви себе відчуваєте?

Нація – _____

Етнос – _____

Регіон – _____

2. Оберіть один з варіантів відповідей (від 1 – *зовсім не погоджуюсь* до 5 – *повністю погоджуюсь*)

1 – зовсім не погоджуюсь, 2 – частково не погоджуюсь, 3 – не знаю

4 – частково погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь

Таблиця А.1

Анкета на визначення національної, етнічної та регіональної належності

1 блок

1	Я відчуваю себе представником своєї нації	1 2 3 4 5
2	Я поважаю цінності та почуття всіх представників своєї нації	1 2 3 4 5
3	Я позитивно ставлюся до своєї нації	1 2 3 4 5
4	Я відчуваю відповідальність за свою націю	1 2 3 4 5
5	Я пишаюся своєю нацією	1 2 3 4 5

2 блок

1	Я відчуваю себе представником свого етносу	1 2 3 4 5
2	Я поважаю цінності та почуття всіх представників свого етносу	1 2 3 4 5
3	Я позитивно ставлюся до свого етносу	1 2 3 4 5
4	Я відчуваю відповідальність за свій етнос	1 2 3 4 5
5	Я пишаюся своїм етносом	1 2 3 4 5

3 блок

1	Я відчуваю себе представником свого регіону	1 2 3 4 5
2	Я поважаю цінності та почуття всіх представників свого регіону	1 2 3 4 5
3	Я позитивно ставлюся до свого регіону	1 2 3 4 5
4	Я відчуваю відповідальність за свій регіон	1 2 3 4 5
5	Я пишаюся своїм регіоном	1 2 3 4 5

Додаток Б

Психосемантичний метод (представлено семантичним диференціалом)

Запрошуємо Вас стати учасником опитування громадської думки, що стосується оцінки Вашої нації. Гарантуємо анонімність Ваших відповідей, оскільки наше завдання – лише отримати цілісну картину національної свідомості наших співгромадян. Оцініть, будь ласка, поняття наведені в стовпцях з точки зору наведених у рядках якостей. Ступінь вираженості якостей уявіть в таких показниках:

+3 –сильно виражена якість

+2 – середньо виражена якість

+1 – слабо виражена якість

-3 – сильно виражена протилежна якість

-2 – середньо виражена протилежна якість

-1 –слабо виражена протилежна якість

0 – відсутність зв’язку між поняттям і якістю

Таблиця Б.1

Психосемантичний метод (семантичний диференціал)

Якості	**-3**	**-2**	**-1**	**0**	**1**	**2**	**3**
Дружня-ворожа							
Велика-маленька							
Весела-сумна							
Добра-зла							
Щаслива-нещаслива							
Мужня-жіноча							
Вільна-залежна							
Розумна-дурна							
Молода-стара							
Ціла-ро'зєднана							

Могутня-слабка							
Відкрита-закрита							
Приємна-неприємна							
Горда-негорда							
Самобутня-банальна							
Шляхетна-низька							
Рідна-чужа							
Близька-далека							
Проста-складна							
Гарна-потворна							
Природня-штучна							
Зрозуміла-незрозуміла							
Українська-неукраїнська							

Додаток В

Шкала колективної самооцінки (Р. Лухтанен, Дж. Крокер)

Висловіть, будь ласка, свою думку щодо Вашого ставлення до своєї нації та приналежності до неї. Тут немає правильних чи неправильних відповідей. Будь-ласка, уважно прочитайте кожне твердження і дайте відповідь використовуючи шкалу:

- «1» - категорично не згоден;
- «2» - не згоден;
- «3» - не зовсім згоден;
- «4» - важко відповісти;
- «5» - де в чому згоден;
- «6» - згоден;
- «7» - повністю згоден

Таблиця В.1

Шкала колективної самооцінки (Р.Лухтанен, Дж.Крокер)

№ з/п	Твердження							
1	Я гідний представник своєї нації	1	2	3	4	5	6	7
2	Я часто шкодую про те, що належу до своєї нації	1	2	3	4	5	6	7
3	В цілому, моя нація сприймається іншими як хороша	1	2	3	4	5	6	7
4	В цілому, моя належність до певної нації мало впливає на те, як	1	2	3	4	5	6	7
5	Я відчуваю, що в мене немає що запропонувати своїй нації	1	2	3	4	5	6	7
6	В цілому я рада/ий, що я представник цієї нації	1	2	3	4	5	6	7
7	Більшість людей вважають мою націю в	1	2	3	4	5	6	7

	середньому менш							
8	Нація, до якої я належу, є важливим відображенням того, хто я є	1	2	3	4	5	6	7
9	Я беру активну участь у житті своєї нації	1	2	3	4	5	6	7
10	В цілому, я часто відчуваю, що ця нація не варта того, щоб бути її	1	2	3	4	5	6	7
11	Загалом, інші люди з повагою ставляться до моєї нації	1	2	3	4	5	6	7
12	Нація, до якої я належу, не впливає на моє усвідомлення того,	1	2	3	4	5	6	7
13	Я часто відчуваю, що не приношу ніякої користі своїй нації	1	2	3	4	5	6	7
14	Я добре почуваюся у своїй нації	1	2	3	4	5	6	7
15	Загалом, інші люди зі зневагою відносяться до нації, до якої я	1	2	3	4	5	6	7
16	В цілому, належність до нації є важливою частиною мого	1	2	3	4	5	6	7

Додаток Г

Опитник щодо визначення особливостей національних якостей самосвідомості (Опитувальник «Ідеальний образ» О.М. Кобилянської)

Нами підготовлено перелік моральних якостей – складників національної самосвідомості. Висловіть, будь ласка, свою думку щодо наведених якостей, ранжуючи якості за рівнем важливості, а саме:

1 – найважливіші якості, які обов'язково мають бути у громадянина;

2 – ті, які можуть бути присутні, але не обов'язково;

3 – ті, які можуть бути відсутні

Таблиця Г.1

Опитник щодо визначення особливостей національних якостей самосвідомості

№ з/п	**Якість**	**1**	**2**	**3**
1	Доброта			
2	Справедливість			
3	Щирість			
4	Взаємодопомога			
5	Принциповість			
6	Турботливе і відповідальне ставлення до оточуючих			
7	Здатність мислити критично			
8	Самокритичність			
9	Бережливе ставлення до природи			
10	Здатність до естетичного сприйняття природи			
11	Працьовитість			
12	Патріотизм			
13	Інтерес до історії рідного краю			
14	Інтерес до традицій народу, його культури			
15	Уміння відрізнити справжню красу від			

	дешевих імітацій			
16	Самовдосконалення як засіб служіння народові			
17	Національна гордість і самоповага			
18	Самовіддане служіння Батьківщині			
19	Любов до рідної мови			

Додаток Д

Факторне відображення семантичного простору поняття *нація* опитуваними (загальна вибірка)

Таблиця Д.1

Фактори	Дисперсія, %	Кумулятивний відсоток, %
1	50,398	50,398
2	24,085	74,483

Обернена матриця компонент загальної вибірки досліджуваних

Rotated Component Matrix[a]

	Component	
	1	2
Дружня	,757	
Велика	,818	
Весела	,655	
Добра	,775	
Щаслива		,738
Вільна		,771
Розумна	,731	
Молода		
Ціла		,898
Могутня		,823
Відкрита	,668	
Приємна	,832	
Горда	,796	
Самобутня	,818	
Шляхетна	,804	
Рідна	,908	
Близька	,837	
Проста		,607
Гарна	,859	
Природна	,898	
Зрозуміла	,775	
Українська	,806	

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Рис. Д.1. Обернена матриця компонент загальної вибірки

Додаток Е

Таблиця Е.1

Факторне відображення семантичного простору поняття *нація* опитуваними (вибірка респондентів 18-26 років)

Фактори	Дисперсія, %	Кумулятивний відсоток, %
1	34,107	34,107
2	26,069	60,176
3	14,879	75,055
4	11,848	86,903

Обернена матриця компонент вибірки досліджуваних 18-26 років

Rotated Component Matrix[a]

	Component			
	1	2	3	4
Дружня			,915	
Велика	,729			
Весела		,751		
Добра			,677	
Щаслива				,825
Вільна		,901		
Розумна		,833		
Молода				
Ціла				,872
Могутня		,730		
Відкрита		,612		
Приємна	,707			
Горда	,616			
Самобутня	,739			
Шляхетна				
Рідна	,686			
Близька	,830			
Проста				
Гарна	,882			
Природна	,831			
Зрозуміла	,743			
Українська	,620			

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 11 iterations.

Рис.Е.1. Обернена матриця компонент досліджуваних 18-26 років

Декларація академічної доброчесності здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Білоконь Ольга Олексіївна, студентка 2 курсу заочної форми навчання, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальності 053 Психологія, адреса електронної пошти ,

- Підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Психологічний контекст трансформації національної самосвідомості українців під час війни» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;
- Заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- Згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____Білоконь О.О. (студент)

Дата _____ Підпис _____Ткалич М.Г. (науковий керівник)